

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KÖROĞLU VE KÖROĞLU ANLATMALARININ ORTAYA ÇIKIŞI HAKKINDAKİ GÖRÜŞLER

Köroğlu hakkında yapılan ve bu incelemenin de birinci bölümünde büyük bir kısmı tanıtılan, oldukça zengin bir araştırma bulmasına rağmen, Köroğlu'nun kendi kimliği ve hakkında anlatılan destan veya hikâyelerle ilgili temel bazı problemler hâlâ çözülmemiştir. Yapılan araştırma ve incelemelerden bir kısmı konuyu çözüme kavuşturmayı hedefleyen, bir kısmı ise, ideolojik bir tavırla konuya yaklaşımları, şu veya bu şekilde bir ideolojiye hizmet etmek düşüncelerinden dolayı, konuyu daha karmaşık hale getirmişlerdir. Bu bölümde, bugüne kadar Köroğlu'nun kimliği hakkında ortaya atılan düşünce ve fikirlerin bir değerlendirilmesi yapıp, bir sonuca bağlanmaya çalışılacaktır.

Köroğlu anlatılarının teşekkül ettiği yer, zaman ve üzerine kurulduğu temel olaylar hakkında, bugüne kadar araştırmacılar tarafından birbirine yakın veya uzak değişik görüşler ileri sürülmüştür. Bazı araştırmacılar, ele aldıkları belirli versiyonlardan hareket edip, Köroğlu anlatılarıyla belli bir bölgede meydana gelen tarihî olaylar arasında ilişki kurarak Köroğlu'nun tarihî bir kişilik olduğu hakkında oldukça geniş incelemeler ortaya koymaya çalışırken, bazıları ise, Köroğlu anlatılarına edebî açıdan yaklaşıp, diğer bazıları da konu üzerinde kısaca durmuşlardır.

Köroğlu anlatımları hakkındaki tartışmalar, doğal olarak bu anlatımların kahramanı olan Köroğlu'nun kimliği ile ilişkili hale gelmektedir. Çünkü Köroğlu'nun kim olduğu sorusuna bulunabilecek cevap, bu kahraman etrafında yaratılmış olan anlatımların da ilk defa nerede ve ne zaman oluşturulduğu ve oluşum yerinden nasıl yayıldığı sorularına da cevap vermeyi sağlayacaktır. Böylece bir sorunun teorik olarak çözülmesi "Tarihî-Coğrafi Yöntem" veya "Fin Folklor Yöntemi" adı verilen yöntemle belli ölçülerde cevaplanabilirse de sorunu tam olarak görmek mümkün değildir. Ayrıca, böylesine bir sorunu çözmek için yapılacak ve çok uzun zaman gerektiren bir çalışmanın sonucunda elde edilecek sonuç ne işe yarayacaktır? Türk Dünyasında ve Türklerle konuşu toplumlarda bilinen, onların halk sanatçıları tarafından da anlatılan Köroğlu anlatımlarının, Türk Dünyasında tek bir coğrafi alana ve belli bir tarihsel döneme bağlanması çok fazla bir şey söylemeyecektir. Ancak bu konuyla ilgili çeşitli araştırmacıların görüşlerini vermek, bunları gruplandırmak ve bizim de görüşlerimizi sonuçta eklemek, konuyla ilgilenenlerin yararına olacaktır.

Köroğlu anlatmalarının tarihi kaynağı hakkında tartışanların bir kısmı Köroğlu'nun tarihi kişiliğini, belli tarihi kişilerle özdeşleştirip, konunun kaynağını bu tarihi kişiliğin yaşamı ve yaşadığı dönemde aramayı tercih ederken, bazıları da anlatmaları belli tarihi kişilerle ilgili görmeden, belli bir tarihi dönemde meydana gelmiş tarihi olaylardan kaynaklanmış görünmeyi tercih etmişlerdir. bunları sırayla şu şekilde özetlemek mümkündür.

Köroğlu'nun kimliği hakkında görüş bildiren ilk kişi Aleksandre Chodzko'dur. Köroğlu anlatmalarını ilk defa derleyen ve yazıya geçirip, tanıtan Chodzko, eserinin giriş kısmında Köroğlu'nun kim olduğu konusunda, herhangi bir tarihi belge ortaya koymadan, yorum yapar. Chodzko'nun görüşleri tamamen Güney Azerbaycan Türk geleneğinden elde ettiği verilerdir. Bu anlatmalar ve derleme yaptığı "Aşuğların" verdiği bilgiler ışığı altında Chodzko şunları yazmıştır:

"Bizim eserimizde anlatılanların kahramanı Kurroglou'dur ve kendisi Tuha Türkmenlerinden olup Kuzey Horasan'ın yerlilerindendir ve de 17. yüzyılın ikinci yarısında yaşamıştır. Kurroglou, Khoi (Hoy) ile Erzerum (Erzurum) şehirleri arasında bulunan İran'dan Türkiye'ye uzanan büyük ticaret yolundan (İpek Yolu) geçen kervanları yağmalamak ve bu sırada irticalen ştirler söylemek suretiyle adını meşhur etmiştir. Orta Asya'dan gelip çeşitli devirlerde Dicle Nehri'nden Merv Nehri'ne kadar uzanan geniş otlaklara yerleşmiş olan Türk boyları veya göçebe kabileleri onun ştirlerini ve onun yaşadığı olayların hatıralarını dikkatli bir şekilde muhafaza etmekte idiler. Kurroglou, bu insanların örnek savaşçısı, onların örnek milit şiri olma özelliğini bu kelimelerin bütün anlatılarıyla ifade eder, Kurroglou tarafından yapılmış olan 'Chamly-bill' (Çamlıbel) kalesinin yıkıntıları Azerbaycan'ın Saimas (Şama) bölgesindeki vadinin güzellikleri arasında hala gösterilmektedir."¹

Alexander Chodzko'nun 1842 yılında yayınlamış olduğu ve 1971 yılında tıpkıbasım yoluyla New York'ta yeniden yayınlanan eserinde vermiş olduğu bilgi yukarıdaki gibidir.

Chodzko'nun, "Specimens of the Popular Poetry of Persia: As Found in the Adventures and Improvisations of Kurroglou; The Bandit-Ministrel of Northern Persia and in the Songs of the People Inhabiting the Shores of the Caspian Sea: Orally Collected and Translated, with Philological and Historical Notes by Alexandre Chodzko." (Kuzey İran'ın Eşkya-Aşığı Köroğlu'nun Ştirlerinde ve Maceralarında Bulunduğu Şekiller ve de Hazar Denizi Kıyılarında Yaşayan İnsanların Söyledikleri Türkülerdeki Şekillerle

¹ Alexander Chodzko, *Specimens of the Popular Poetry of Persia* New York: Bari and Franklin, 1971, ss. 3-15.

İran Sözlü Şiirinden Örnekler: Sözlü Olarak Derleyen ve Çeviren ve de Dil ve Tarihle İlgili Notlar Dışarek Açıklayan Alexandre Chodzko) adlı kitabının bu başlığı ve ön söze yazdığı açıklamalara göre, gerek Köroğlu anlatmaları ve ştirleri, gerekse diğer şiirler Chodzko tarafından çeşitli tarihlerde Hazar denizi kıyılarında yaşayan Azerbaycan Türklerinden derlenmiş ve yazıya geçirilmiştir. Chodzko herhangi bir anlatıcı ismi vermemekle birlikte "13 Mecris" şeklinde düzenlediği Köroğlu ile ilgili kısma yazdığı girişte, bütün anlatılan ve yazıya geçirilenlerin doğru olduğunu, konuyla ilgili en iyi otorite olarak bulabildiği Mahmud Khan Dumbullı'ye kontrol ettirdiğini belirtmektedir.

Buradan ve metin kısmının başında yer alan "İran'daki Türk Lehçesinden Çevrilmiştir" yazısından anlaşıldığı kadarıyla Chodzko bu metni İran ve Azerbaycan'daki Türklerin kendi ağız özellikleriyle derlemiş ve ilk metni Azerbaycan Türkçesinde yazıya geçirmiştir.²

Chodzko'dan sonra Köroğlu'nun kimliğiyle ilgilenen kişi ise Ziya Gökalp'tir. Yeni Türk devletinin oluşumu konusunda Türk halk kültüründen geniş ölçüde yararlanılması gerektiğini her fırsatta dile getiren Ziya Gökalp, Türk destanları konusuyla da yakından ilgilenmiş ve dolayısıyla Köroğlu'nun kimliği hakkında da görüş belirtmiştir. Gökalp'e göre Köroğlu anlatmalarının kaynağı oldukça eski olup, Köroğlu karakterinin prototipi Gazneli Mahmud olmalıdır. Gökalp'e göre, bugün Anadolu'nun çeşitli yerlerinde anlatılmakta olan Köroğlu kollarının içerdiği olaylar XI. yüzyılda yaşamış olaylardan kaynaklanmış olmalıdır. Gökalp, Köroğlu'nun bir aşık tipinden çok, destanî özellikler arz eden bir kahraman olduğunu da ileri sürer. Gökalp'in ortaya attığı düşünce basit bir iddiadan çok daha fazlasını ifade etmektedir. Gazneli Devletinin kurulmuş olduğu topraklar Köroğlu anlatmalarının bugün de yaşatıldığı bölgeler olup, özellikle İran ve Türkmenistan topraklarını da kapsayan bölge Köroğlu anlatmalarının ortaya çıktığı bölge olarak kabul edilebilir. Ancak, Gazneli Mahmud'un Köroğlu'nun prototipi olması için daha zengin kaynaklara ihtiyaç duyulmaktadır.³

Gökalp'ten sonra, bilimsel anlamda Köroğlu'nun kimliği ile ilgilenen ilk bilim adamı ise Zeki Velidi Togan'dır. Türk destanlarının tasnifi konusu üzerinde oldukça fazla mesai harcayan bilim adamlarımızdan biri olan Zeki Velidi Togan, çeşitli ülkelerde derlenmiş yazılı ve sözlü destanlardan hareketle, destan oluşumu için gerekli ilkelere bahsettikten sonra, dünya dıs-

² A. Chodzko, a.g.e. ss. VII-X.

³ Ziya Gökalp, "Türklerde İçtimai Teşkilat." Millî Terebbular Mecmuası. C. I, S. III. İstanbul, 1331, s. 447.

tanlarının meinleri üzerinde değerlendirme yapar. Çeşitli Türk destanlarının kahramanlarının bazı tarihi şahsiyetlerden kaynaklanmış olması gerektiğini iddia eden Togan:

"1. Efrasyab-Tunga Alp ki kablemiz 625 yılında Medvalarla olan muharebelerde hayret yoluyla ele geçirilerek öldürülen tarihi 'Saka' kahramanıyla birleştirilebilir."

2. Oğuz rivayeti ki 'Meve' ile birleştirilebilir."

3. Köroğlu ki 7-8. asırlardaki Türkmenistan'da, Cürcan muhtasasında yaşayan Sol-Türkmen beyleri ile birleştirilebilir ki bu sülle nihayet Emevi kımından 'Yezid bin Mühelleb' tarafından imha edilmiştir."⁴

Konumuzla ilgili olması bakımından burada tarihçiliği ve özellikle Orta Asya tarihi konusunda en iyi bilim adamı olarak tanınan Zeki Velidi Togan hocanın verdiği bilgiler bir ıddiadan öte, bir gerçekle bağdaşmıyor olmalıdır. Togan'ın, Köroğlu hakkındaki düşünceleri ve bir tarihçi yaklaşımla Köroğlu'nu 7-8. yüzyıllarda, Türkmenistan'da yaşamış bir Türkmen beyi olarak göstermesi oldukça önemlidir.

Togan, görüşlerine devam ederek, Köroğlu Destanı'nın da Dede Korkut gibi, muhtelif Türk boylarına bilindiğini, o zamanın İran sınırında "Anuderya", "Herat", "Gürcistan", "Kızıl" ve "Karakum" civarlarında görevli olan İran sınır Türkmenlerinin liderinin kahramanı Köroğlu olduğunu belirttikten sonra, "bu kahramanı çok tutan Anadolu ve Azerbaycan aşiretlerinin anlamları, esasen çok zengin olan Türkistan, Türkmen ve Özbek anlamlarına da tesir etmiştir" sözleriyle, Köroğlu anlamlarının Orta Asya, Kafkasya ve Anadolu sınırlarında yaşayan Türk boyları arasında karşılıklı etkileşimle geliştiğini ifade etmektedir.

M. Fuad Köprülü "Türk Edebiyatı Tarihi" adlı eserinin "Türk Destanlarının Coğrafi Sahalara Takmini" başlığı altında şu üç alanı tespit eder:

"1. Altay-Yeniçay sahasında meydana gelen mahsiller.

2. Bozkırlar sahasında vücuda gelen mahsiller.

3. Tarım-Sir-Derya sahasında vücuda gelen mahsiller."

Köprülü, birinci alanda yaratılanların daha çok "esatir" türden yaratmalar, yani mitik eserler olduğunu belirttikten sonra, ikinci alan olarak belirttiği "Bozkırlar" sahasını yine üç ana bölüme ayırıp bunları "Moğolistan", "Kazakistan" ve "Türkmenistan" bozkırları olarak adlandırır. Köprülü'ye göre bu bozkır alanlarında yaşayan Türk boyları "göçebe Türklerin meclisi seviye bakımından oldukça ilerlemiş ve İslam Medeniyeti tesirine

kuşvetlice girmiş bir tipini teşkil ederler." Köprülü, bu bozkır göçebeşi Türk boyları arasında saklanmış ve anlatılmakta olan "mesela 'Manus' ve 'Köroğlu' gibi kuşvetli destan parçaları, esti 'kulturevi' mahiyetini kaybetmiş olup, sadece 'menkıbevi-tarihi' bir mahiyet saklanmaktadır." der.⁵

Köprülü'nün, Köroğlu hakkındaki düşüncelerine göre, Köroğlu bozkır sahasında yaratılmış ve "menkıbevi-tarihi" bir destandır. Başka bir ifadeyle bu destan belli bir tarihte yaşamış bir kahramanın hayatından kaynaklanmış olmalıdır.

M. Fuad Köprülü, aynı eserinde önemli bazı Türk destanlarını çeşitli Türk boylarının ve devletlerinin çerçevesinde ele alırken: "Gökürk Dairesi'nin İkinci Derecedeki Menkıbeleri: Köroğlu" başlığı altında şu değerlendirme yapıyor.

"'Gökürk' devrine mensup olup bize kadar gelen ikinci derecedeki menkıbelerden biri de 'Köroğlu' menkıbesidir. Oğuz Türklerinin bir kısmı daha 'Sâcânîler'in son devirlerinde 'Horasan' ve 'Mâvera-ı Hazer' çöllelerinde 'Hâzrem-Esferber' hududunda yaşayarak 'Tı-kie'lerin hudud bekçiliği vazifesini görürler, farsî buldukları İran içlerine çapulcu yollarla, 717 sensinde 'Yezid bin Mühelleb' tarafından Jellolunan 'Sol' hükümdarlığı da, Gökürk'lere bağlı olan bu göçebe Oğuzlar tarafından teşkil edilmiştir. İşte 'Köroğlu' menkıbesi bu çöllerdeki Türkler arasında 'İran-Oğuz' mücahadelarının bir hatırası olarak daha İslamiyetten evvel vücuda gelmiş, İslamiyetten sonra, Oğuzların Horasan'dan İran, Azerbaycan, Anadolu'ya geldikleri sırada bu sahaları da nakılolanmıştı. Bu menkıbede müstakil ve büyük bir hükümdarın değil, hakana tabi alelade bir hudud 'Tarihan'ının franlılarla mücahadeleri bahis mevzudur. Göçebe Türkmenler vasıtasıyla yâni onların bazı şubelerinin mesela 'Özbekler' gibi sonraki şiyâsi kuruluşlara günmeleri dolayısıyla- 'Özbeklere ve Kazaklara da geçen bu menkıbe, asırlardan beri 'Mâvera-ı Hazer' Türkmenleri, Azerbaycan ve Anadolu Oğuzları arasında yayılmaktadır. Bu uzun devirlerdeki şiyâsi ve içtimâî tecrübesinde tabii bu menkıbe de birçok değişimlere uğramış ve onun muhtelif rivâyetleri meydana çıkmıştır. Bilhassa XVI. yüzyıldan beri Sünnî Özbekler ve Türkmenlerle 'Şi-İran' arasında başlayan 'millî-mezheb' mücahede bu rivâyetin çok değişikliklere uğraması ve aynı zamanda zenginleşmesiyle neticelendi. Bazı tekişiklerin sufi bu cihete bakarak 'Köroğlu Sultan' mekihasının teşekkülünü bu devre gelirmeleri doğru değildir. Çünkü, bu menkıbe daha XVI. yüzyıldan çok evvel Oğuz göçleriyle Azerbaycan'a ve Anadolu'ya kadar gelmiştir. İslam istilasından XVI. yüzyıla gelinceye kadar 'Mâvera-ı

⁴ Zeki Velidi Togan, "Türk Destanlarının Tashifi", Aisız Mecmua, S. 3, 1931, s. 41.

⁵ M. Fuad Köprülü, Türk Edebiyatı Tarihi, İstanbul: Ötüken Yay., 1981, s. 43.

nun bir kısmı, upku Manus'ta olduğu gibi, yeni hadiselerle yeni epizodlar şeklini aldı.⁷

Boratav'ın, Köroğlu'nun kimliği ve tarihi kişiliği hakkındaki görüşleri yukarıda daha önce vermiş olduğumuz Z. Veli'di Togan ve M. Fuad Köprülü'nün görüşlerinden farklı değildir. Metin merkezli bir yaklaşımı yanında, tarihçilerin görüşlerinden de yararlanan Boratav bu ilk çalışmasında Köroğlu'nun eski bir Türkmen beyi olabileceğini ve destanın da buna paralel olarak Türkmenler arasında yaratılmış olabileceğini söylemekte ve konunun tarihi derinliği ile çok fazla uğraşmadığını ifade etmektedir.

Pertev Nâili Boratav, Ankara Radyosu'nda yaptığı bir konuşma metni olan ve daha sonra "Oluş Dergisi"nde 1939 yılında yayımlanmış bir başka değerlendirmesinde Köroğlu'nun zengin bir edebî metin çerçevesine sahip olduğunu, onun hakkındaki anlatımlar ve "şahsiyeti etrafında menkıbeler meydana gelmiş, bunlar bir destan teşkil edecek kadar çoğalmış ve Sibirya'daki Tobol Nehri'nden Rumeli'ye kadar yayılan sahada Türk zümreleri arasında, hatta Ermeniler ve Gürcüler gibi Türklere daimi tenasta kalmış bazı yabancı milletler içinde, destanı hikâyeler vücuda gelmiştir" demek ve Köroğlu hakkındaki Anadolu sahasında anlatılan Köroğlu'nun ortaya çıkışı kolunu özetlemektedir. Bu kısmın sonunda ise; "Köroğlu sade bir haydut olarak kalımsız. Zayıfların hünüsü, adalet dağıtan bir hâkim olarak da hâkim süresi" sözleri ile, Köroğlu'nun kimliği hakkında 1931'deki yazdığı düşünceleri bir ölçüde muhafaza etmekten de, bazı şüpheler duyduğunun ilk izlerini de vermektedir. Bunların yanında söz konusu makalede daha farklı bir yaklaşımını özellikle Anadolu sahası metinleri için şöyle belirtmektedir:

"Belki günün birinde Köroğlu'nun hakiki tarihi şahsiyeti hakkında ufak bir kayda rastlayacağız. Böyle bir keşif, kanaatimizce bize pek az bir şey kazandırmış, nihayet tecessüsümüzü taimin etmiş olacaktır. Filhakika Köroğlu menkıbelerinin bütün kıymetini, onların, yukarıda söylediğim gibi tekevvin halinde bir halk destanı olması teşkil eder. Köroğlu, kendisine uygun bütün içtimai hadiseleri etrafında toplamıştır ve bu toplama işi, menkıbelerin teşekkülüne müsaait muhitlerde ihimal hâlâ devam edip gidiyor."⁸

Boratav'ın yukarıdaki düşüncelerinde dikkat çeken nokta, Köroğlu anlatımlarının sürekli değişen ve gelişen bir yapıda olmasından dolayı onun belli tarihe yaşamış bir kişi olmasının değil, Türk milletinin değişen ve gelişen düşüncelerini yansıtan bir hüviyette oluşunun önemli kabul edilmesidir.

⁷ P. N. Boratav, *Köroğlu Destanı*, İstanbul: Adam Yay., 1964, s. 139.

⁸ P. N. Boratav, *Folklor ve Edebiyat* (1952) II, İstanbul: Adam Yay., 1983, ss. 239-243.

Hazer' çölleri ve 'Harem-Estrâbâd' arasında bu menkıbenin teşekkülü için lüzumlu askeri ve siyasi şartlar mevcut olmadıgından Zeki Veli'di Bey'in görüşü veçhile bunu, Gökürlerle Sâsânîlerin mücadeleleri devrine getirmek zarurâtıdır."⁹

Köroğlu'nun kimliği ve onun hakkındaki anlatımlar konusunda, Türkiye'de bilimsel düzeyde ilk çalışmayı yapan kişi olan Pertev Nâili Boratav'ın 1931 yılında hazırladığı "Köroğlu Destanı" adlı eserinde o dönem için elde edebildiği Anadolu sahası ve diğer Türk boylarına ait Köroğlu anlatımlarının metinlerini incelemiş ve bu incelemesi sonucunda şunları yazmıştır:

"Benim Köroğlu rivâyetlerini tektikten sonra vardığım netice, destanın yeni şekliyle alakadardır. Bugünkü şekliyle Köroğlu Destanı aslı itibarıyla Türkmen menşinden görünüyör. Bunu teyit eden delilleri üçe ayırabiliriz:

1) Köroğlu hemen hemen bütün rivâyetlerde Türkmen addedilir (bazan babası Türkmenidir; Elazır rivâyeti).

2) Köroğlu Türkmenlerle çok alakadar gösterilir. Aslı bir Türkmen rivâyeti olduğu muhakkak olan Özbek rivâyetinde, Türkmenlerin padişahı, veyahut emri altında doksan Türkmen Beyi tutan bir Tarhan gösterilmesinden sarfınazar, diğer rivâyetlerde de onun Türkmen Beylerini çağırıldığını, Tekeli, Civid, Cird-Afşar, Harbandeli, ilh... gibi Türkmen kabileleriyle münasebatta bulunduğunu görüyoruz. Yukarıda tanzim ettiğimiz endekste, rivâyetlerde ismi geçen Türkmen kabilelerini ve illerini saydık. Köroğlu'nun arkadaşlarından ikisinin, Ayvaz'la Rayhan Arap'ın, Üsküdar isimindeki Türkmen zümresinden olmaları icap ediyor; bunların (ikincisi Kenan Bey şeklinde) muahharan Üsküdar şehrinde telakki edildiğini, yukarıda, 'Coğrafi isimler ve Köroğlu' faslında, Üsküdar kabilesi hakkındaki hasiyede gösterdik.

3) En eski, en destanı ve en zengin olduğu tahmin edilen rivâyet Türkmen rivâyetidir. Bunu gerek Türkmen rivâyetinin bir varyantından ibaret olan Özbek nüshasından, gerek Bozdoğan hikâyesinden anlıyoruz.

Köroğlu'nun aslını Türkmen destanı olarak kabul ettikten sonra onu teşkil eden unsurlar hakkında diyebiliriz ki: Bu hikâye sonradan Anadolu ve Azerbaycan'da bilhassa Türk-Iran mücadeleleriyle zenginleşti. Diğer taraftan aynı cinsten mücadeleler (Kızılbaş-Türkmen, Özbek mücadeleleri) Türkmen rivâyetini de (Özbek rivâyeti) zenginleştirdiler.

Ben Köroğlu'nun ilk menşei ile meşgul olmadım: Çok muhtemeldir ki Zeki Veli'di Bey'in dediği gibi, bu destanı (Dede Korkut'daki Oğuznameler gibi) çok eskiden, Türklerin İslamiyetinden evvel de mevcuttu ve epizodları-

⁹ Kayıvaltı, a.g.e. ss. 58-59.

eğilimdir. Bu yaklaşıma önemli bir tespittir ve bu tespitin "Tarihi-Coğrafi (Fin) Yöntemi"nin halk bilim çalışmalarında etkin olduğu bir dönemde belirtilmiş olması ayrıca değerlendirilmelidir. Ancak, Boratav kendisini diğer taraftan metin merkezli yaklaşımlardan ve yine de belli bir tarihi belge bulmanın önemli olduğu düşüncesinden kurtanamaz.

Yukarıda alıntı yaptığımız kısımda da görüldüğü üzere Boratav, yoğun olarak Anadolu sahası metinlerinin özellikleri ve tarihsel göndermelerine kendisini hapsedmiş, Anadolu sahası metinlerinin anlatımları ile paralellik arz eden bir tarihsel olay ve bu olaylar içinde yer alan bir Köroğlu tespiti etmeye ve muhtemelen de Celali İsyanları dönemine dikkatini yoğunlaştırmıştır. Burada dikkat çekici olan ve sorulması gereken nokta, Boratav'ın varlığından haberdar olduğu Sibirya-Tobol Türkmenleri ve diğer Türk boy-larının metinlerinde geçen tarihsel göndermeler üzerinde neden yoğunlaşmadığıdır.

Boratav, Anadolu sahası metinleriyle paralellik arz eden tarihsel belgeyi bulmakta gecikmemiştir. "Yurt ve Dünya Derisi"nin Ağustos 1942 sayısında "Köroğlu Kimdir?" başlıklı makalede, Köroğlu'nun tarihi kişiliği hakkında geniş bir değerlendirmeye yer vermiştir. Makalenin başında Köroğlu anlatımları için kullanılan "destan" teriminden tamamen vazgeçmiş ve onları "hikâye" terimi ile adlandırmayı tercih ettiğini belirtmiştir. Daha sonra Köroğlu'nun kimliği hakkında şu soruyu sormakta ve vermiş olduğu cevaba daha önceki görüşlerinden ayrıldığını belirtmektedir:

"Bu büyük hikâye, bir epope azimeini gösteren bu halk romanı ne zaman, nasıl meydana gelmiştir? Bu maceraların baş kahramanı Köroğlu kimdir?"⁹ Boratav, bu sorulardan birincisini cevaplamamın tür meselesiyle ilişkili olduğunu söyleyip, onu bir kenara bırakıktan sonra, ikinci soruyu bu makale içinde ele alacağımı belirtir.

Boratav makalesinin Köroğlu'nun kimliğiyle ilgili soruya cevap vermeneye başladığı ilk kısmında Alexandre Chodzko'nun, Köroğlu'nu İran'ın kuzeyinde, Horasan civarında ve 17. yüzyılda yaşamış gösterdiğini, Mirza Velizade'nin Köroğlu'nu Kafkasya hanlarına isyan eden biri kabul ettiğini ve Evliya Çelebi'nin de Çerkes tarafında yaşamış bir haydut olarak ondan bahsettiğini belirttikten sonra, Gökaltı'nı onu Gazneliler devrine, Togan'ın Gökittik-Sasani çatışmalarına ve George Dumézil'in ise eski Emeni krallarından Sapor'a ilgili anlatımlara dayanarak "Kör adanın oğlu" temasının oldukça eski dönemlere götürebileceğini iddia ettiklerini belirtir. Boratav, üstün bulunduğu bu düşüncelere, onların konuların eskiliği ve yeniliği me-

selasi üzerinde durdukları ve anlatımların içinde ne varsa ona göre bu kulların değerlendirilmeye çalışmaları için katılmaz.¹⁰

Konuyla ilgili bilim adamlarının görüşlerini bu şekilde eleştirdikten sonra, özellikle Anadolu sahası Köroğlu anlatımlarına bağlı kalan "metin merkezli" ve "Tarihi-Coğrafi Yöntemi" kullanılan bir bakış açısıyla konuya yaklaşıp ve şunları söyler:

"Halbuki mentibeler bile biraz daha dikkatle incelenirse görülür ki, Köroğlu bunların içinde tarihi ve sosyal vazife almış bir kahraman hüviyetinde bulunmaktadır. Belki bu vazifelerin tarihi yapılmamış, tarihi vakalar, şahsiyetler kendi adlarıyla anılmamıştır. Fakat Osmanlı tarihinin Köroğlu hikâyelerine temel olabilecek malîyetle öyle sayfaları vardır ki, neki modern bir romancının tarihi şahsiyetlerin, yerlerin adlarını değiştirerek onları bir roman çerçevesine sokması gibi, halk sanatçıları da bunları yarı epik, yarı romanesk bir sanat üfadesi şeklinde sözlü ananeye bürlemişlerdir. Bu tarihi hadiseler Anadolu'daki Celali İsyanlarıdır."¹¹

Boratav bu düşüncelerini sadece belli metinlere bağlı kalarak değil, 1931'de bir faraziye olarak düşündüğü bu meselelerin Ermeni Tarihçisi Tebrizli Arakel'in 17. yüzyılda yazmış olduğu ve kendisinin de Fransızca tercümesinin 310-311. sayfalarından öğrendiği kadıyla meşhur Celalilerin bir listesinin Arakel tarafından verilmiş olduğunu ve bu listede Köroğlu ile, onun hikâyelerinde adı geçen arkadaşlarının üçünün adının bulunduğunu ve onların da "1. Köse Sefer, 2. Mustafa Bey Güziröğlu, 3. Koca Bey..." olduğunu söylemektedir.¹²

Boratav, buradan hareketle de artık Köroğlu'nun kim olduğunu tartışmanın gereksiz olduğunu, onun ve arkadaşları hakkında anlatılanların tamamı Celali İsyanlarında yaşanan olayları yansıttığını belirtir ve şöyle devam eder: "Hatta bu isyanların, yarı destanı bir halk hikâyesi tekniği içinde anlatılan edebi şeklin Köroğlu hikâyelerini meydana getirdiğini, yani Köroğlu hikâyelerini, Celali İsyanlarının destanı ve romanı diye adlandırmak gerektiğini ileri sürüyorduk. Şimdi bu farazyemizin bir hakikati ifade ettiği, hikâyelerin kahramanlarının muhayyel şahsiyetler değil, Celali eşyaları olduğu meydana çıkmış oluyor."¹³

Boratav'ın, Köroğlu'nun kimliği ve tarihi bir kişilik olup, olmadığının hakkındaki düşüncelerinde meydana gelen değişikliği "Halk Hikâyeleri ve Halk Hikâyeciliği" adlı eserinde daha açık bir şekilde görmek mümkündür.

¹⁰ Boratav, a.g.e. ss. 237-238.

¹¹ Boratav, a.g.e. s. 238.

¹² Boratav, a.g.e. s. 239.

¹³ Boratav, a.g.e. s. 240.

⁹ Boratav, a.g.e. s. 236.

Bu eserde Boratav, pek çok halk hikâyesinin arkasındaki tarihi olayları keşfetmeye çalıştığı gibi, "Kahramanlık konulu halk hikâyesi" olarak adlandırıldığı Köroğlu anlatımlarının da çıkış noktasını oluşturabilecek tarihi olayları "Metin Merkezli" bir yaklaşım ve "Tarih-Coğrafya (Fin) Folklor Yöntemi" ile ortaya koymaya çalışır. Alexandre Chodko gibi araştırmacıların, Köroğlu'nun ortaya çıkış noktasını Kafkasya ve Güney Azerbaycan olarak göstermelerini doğru bulmayan Boratav, Köroğlu'nun Anadolu'da, Bolu'da yaşadığını, yaşadığı yüzyılın XVI. yüzyıl olduğunu ve bir "Celali" olduğunu ileri sürer.¹⁴

Boratav, ilk önce Prof. George Dumezil'in tespitlerine göre eski Anadolu, İran ve Kafkas toplumlarında gözleri kör edilerek cezalandırılan kral- larla ilgili anlatımlara dikkat çekerek de, bu tür anlatımların Köroğlu için bir tarihi temel oluşturmayacaklarını, çünkü Köroğlu'nun ayrı bir "misyonu" olduğunu, yani Köroğlu'nun fakir fukarayı korumak, padişaha karşı saygılı olmak, ancak vali, vezir, sancakbeyi, yenicere ve bezirganların düşmanı olmak görevini yüklediğini ve bu haliyle de "Celali reislerine benzer" olduğunu iddia eder. Buradan hareketle de; "şu halde onun hikâyesinin esaslarını Celaliler ve Celali hareketleri arasında aramak doğru olur" der.¹⁵

Köroğlu'nun kimliğini ve tarihi kişiliğini Celali İsyanları'nda aramayı teklif eden Boratav; "Tebzirli Arakel'in Ermeni Tarih'i'nde Köroğlu Celaliler arasında gösteriliyor." belirlemesini yaptıktan sonra da; "Anadolu'nun dahil hareketlerine ayrılan bu sahifelerdeki Celaliler listesinde sade Köroğlu değil, onun, hikâyelerde adları geçen bazı arkadaşları da kaydedilmiştir" der. Boratav, daha sonra, Arakel'in tarihinde adları Celaliler arasında verilen ve Köroğlu anlatımlarında da adları kayıtlı "keleşler"den "Kızıroğlu Mustafa Bey, Koca Bey ve Köse Sefer" in adlarını verir.¹⁶

Boratav'ı, Köroğlu'nun Anadolu'da ve 16. yüzyılda yaşamış bir "Celali Reis" olduğunu kabul etmeye sevk eden asıl sebep ise, İsmail Hakkı Uzunçarşılı'nın "Başbakanlık Arşiv Belgeleri" içinde Köroğlu ile ilgili belgeler bulunduğunu haber vermesi ve Boratav'ın bu belgelerde; Köroğlu ve anlatımlarda adı geçen "Kızıroğlu", "Demircioğlu", "Mahmut Bezirgan", "Kasap İsa (İsa Balı)", "İvaz", "Hasan", "Sefer" ve "Yusuף" adlı keleşlerin isimlerine rastlaması olmuştur. Boratav bu belgeleri inceledikten sonra elde ettiği sonuçları üç madde olarak şöyle vermektedir:

"1. Köroğlu, çok kuvvetle tahmin ettiğimize göre ilk defa Bolu taraf- rında zulur emiş veyahut da oraya geldikten sonra şöhret olmuş, sonra Anadolu'nun birçok yerlerini dolaşmış bir Celali reisi idi. Arakel'in bahset-

tiği Köroğlu ile 987-988 (1590-1591)'de Bolu taraflarında zühur ettiği haber verilen Köroğlu'nun aynı şahıs olduğunu, aksi sabit olmadıkça, kabul edebi- liriz.

2. XVI. asrın sonları ve XVII. asrın ilk yılları Celalilerinin bir çoğu Köroğlu hikâyelerinde Köroğlu'nun arkadaşları olarak görülmektedir. Bunların bir kısmının tarihte de Köroğlu'nun taifesi arasında bulunmuş olması mümkündür. Arakel'in Mustafa Beyi Köroğlu'nun arkadaşları arasında göster- mesi buna bir delil olarak ileri sürülebilir. Fakat çoğunu sonradan, hikâye ve menkabe, Köroğlu ile bir araya getirmiş olmalıdır.

3. Bu hikâye herhalde Köroğlu hayatı iken, yahut onun hayat sahne- sinden çekilmesinden çok az sonra tesekkül etmeye başlamıştır. Hikâyenin mey- dana gelmesini hikâyeci-aşıklar teinin etiler. Daha Tebrizli Arakel aşıkların Köroğlu maceralarını çalıp çağırıldıklarını söylüyor."¹⁷

Boratav'ın bu konuyla bağlantılı olarak durduğu bir başka ko- nu da şair ve hikâye-destan kahramanı Köroğlu'nun aynı kişiler olup, olma- dığı sorunudur. Boratav'a göre bunlar aynı kişiler olabilirler. Çünkü, Celali- lerin ortunda asker olmaları, asi olmaları ve affedilip tekrar asker olmaları söz konusu olmuştur ve işte bu sebepten dolayı, Özdemiroğlu Osman Paşa hakkında şair yazan 1578'de yapılan İran Seferine katılmış olması ihtimali bulunan şair (ordu şairi) Köroğlu ile, 1589-1591 yıllarında Bolu'da bulundu- ğu arşiv belgelerinde kayıtlı olan ve daha sonra aynı belgelere göre 1613- 1615 yıllarında Silifke yöresinde görüldüğü belirtilen Köroğlu ile gezip do- laşan bir Celali olarak, Özdemiroğlu Osman Paşaya şair yazmış olan şair Köroğlu'nun aynı olması muhtemeldir.¹⁸

Boratav'ın görüşlerine burada oldukça geniş yer vermemiz belki aşırı bulunabilir. Ancak, Köroğlu'nun ortaya çıkışı konusunda Türk ve yabancı pek çok araştırmacının kaynak olarak kullandığı bu görüşleri sadece özet olarak verip, değerlendirmeye yapmamızın çok sağlıklı sonuçlar vermeyeceği düşüncesi bizi böylece geniş alıntı yapmak zorunda bırakmıştır.

Boratav'ın yukarıda alıntı yaptığımız görüşlerine çeşitli yönlerden karşı çıkanlar; örneğin Prof. Dr. Mehmet Kaplan, Prof. Dr. M. Fahrettin Kızıroğlu, olmuştur da bu karşı çıkışlar ağırlıklı olarak tarih ve edebiyat teorileri bağla- mında kalmıştır.¹⁹ Bu iki bilim adamının görüşlerinden önce, kendi değer- lendirmemizi verelim.

Boratav'ın düşünceleri ve yaklaşımı hakkındaki değerlendirmelerimiz i- se, halk bilimi teorileri noktasından hareketle yapılacaktır. Boratav'ın konu-

¹⁴ Boratav, age. s. 137.

¹⁵ Boratav, age. ss. 140-141.

¹⁶ Mehmet Kaplan, *Türk Edebiyatı Üzerine Araştırmalar-3: Tıp Tabiiatlı Türk Edebiyatında Tipler*, ss. 101-111; M. Fahrettin Kızıroğlu, "Avşarlı ile Dulkadirli Türkmenlerin Köroğlu Oymakları," *Türk Kültürü*, S. 65, 1968, ss. 356-367.

¹⁴ Boratav, *Halk Hikâyeleri ve Halk Hikâyeciliği*, İstanbul: Adam Yay., 1988, ss. 132-144.

(Birinci Basım; İstanbul: MEB Yay., 1946.)

¹⁵ Boratav, age. s. 136.

¹⁶ Boratav, age. s. 137.

ya yaklaşımları "Tarihî-Coğrafî (Fin) Folklor Yönelimi" temeline dayanamamaktadır. Buna göre; bir halk bilgisi yaratılmasının çeşitli meinleri karşılaştırılır ve sonuçta elde edilen mein, tarihi unsurlarına göre belli bir tarihçe ve belli bir coğrafî alana bağlanır. Boratav, bu yöntemin birinci kısmını, yani çeşitli meinleri karşılaştırma noktasını ihmal etmiş ve sadece Anadolu sahası Köroğlu anlatmalarını, Anadolu'da yaşamış belli tarihi olay ve tarihi kişilerle özdeşleştirmeyi ve yine belli tarihi belgelerden hareketle belli bir coğrafî alanı, yani "Bolu"yu, Köroğlu'nun ortaya çıktığı yöre olarak kabul etmeyi tercih etmiştir. Halbuki Orta Asya Türk tarihi ve şahsiyetleriyle, diğer Türk boyları arasındaki anlatımları karşılaştırmış olsaydı aynı sonuçta ulaşabilirdi miydi?

Böylece bir karşılaştırma yapmadan, Anadolu sahası Köroğlu anlatmalarını esas mein olarak kabul edip, bunlarda ismi geçen kahramanlarla, tarihi belgelerde geçenleri özdeşleştirmeyi tercih etmek teorik olarak yeterli değildir. Burada şunu hemen ifade edelim ki, Celali İsyanlarının yaşandığı dönem Köroğlu anlatmalarının Anadolu sahasında yeniden işlendiği bir dönem olabilir. Boratav'ın haklı olabileceği tek nokta da bu husus olmalıdır.

İkinci ve daha önemli bir husus ise, Köroğlu anlatmalarının Anadolu'da yeniden işlenmesine sebep olan Celali İsyanları ve bu isyanların lider kadrosudur. Boratav'ın kendisine Celali İsyanları hakkında belgeler verdiğini söylediği Prof. Dr. Mustafa Akdağ'ın "Celali İsyanları (1550-1603)"²⁰ adlı eseri ve William J. Griswold'un "The Great Anatolian Rebellion 1000-1020/1591-1611" (Büyük Anadolu İsyanları 1000-1020/1591-1611)²¹ adlı eserinde Celali İsyanlarının çok yönlü olarak incelendiğini ve her isyanın nerede, ne zaman ve kim tarafından çıkarıldığı belirtmekle yetinmiştir. Bunlardan Karayazıcı Abdülhalim ve kardeşi Deli Hasan, Canbuladoğlu, Tavil ve Kalenderoğlu Mehmet, Anadolu'nun çeşitli yerlerinde isyan eden grupların liderleridir. Boratav bu isimlerden sadece Deli Hasan'a yer verip, onu Köroğlu kollarında, Köroğlu'nun oğlu Hasan Bey olarak adı geçen anlatıma kahramanı ile özdeşleştirmeye çalışmaktadır. Şu soruyu sormak sanırım yerinde olacaktır: Aslında kendisi bir asker olup, Tarsus ve Siflike yöresinde "Subhe" hareketlerini bastırmak için görevli iken isyan eden ve daha sonra Urfa'ya ele geçirecek kadar güçlenen Karayazıcı Abdülhalim gibi bir kişinin adına Köroğlu anlatmalarında neden rastlanmamıştır? Yine Suruç'te isyan eden Canbuladoğlu, Harput civarında isyan eden Tavil ve Ankara yöresinde isyan eden Kalenderoğlu Mehmet gibi lider isimlere Köroğlu anlatmalarında

rastlanmaması bir tesadüf müdür, yoksa Köroğlu anlatmalarının yaratıcıları olan "ihkâyecî-âşıklar" bu isimleri özellikle mi dışlamışlardır?

Boratav isimler konusunda seçici davranmış ve sadece özleşleştirebildiklerini, kendi tezini kanıtlamak için tercih etmiştir. Bu konuda şunu söylemek daha doğru olur. Halk bilminde "Adaptasyon Kanunu"na göre "Eskimiş ve unutulmuş bir kahraman etrafındaki anlatılar, yeni ortaya çıkmış ve sevilen bir kahramana uyarlanabilir." İkinci kurala göre ise; "Çok bilinen ve sevilen bir kahramana yeni olaylar uyarlanabilir."²²

Bu kanunlardan birincisine, eski fıkralardan bazıların, Karadenizli tipine uyarlanmasını örnek verebiliriz. İkinci kanuna ise, yeni ortaya çıkan bazı fıkraların Nâsreddin Hoca'ya uyarlanması örnek teşkil eder.

Yukarıdaki örneklerde olduğu gibi, Köroğlu karakteri ve ona ait anlatımlar Celali İsyanları ile kabul değiştirilmiştir. Bu dönemden itibaren, Köroğlu anlatmalarında yeni bir "tabaka" oluşmuştur. "Anadolu'da Celali İsyanları Dönemi Tabakası" adını verebileceğimiz bu yeni oluşum, Köroğlu anlatmalarının Anadolu sahasında yeniden işlenmesini sağlamış, eskiden dış dışmanlara ve olağanüstü varlıklara karşı Türk boylarını savunan Köroğlu tipi, daha yerel olaylara adı karışan, atını, gücünü ve adını Anadolu sahastaki yerel olaylarda kullanan bir karakter haline getirmiş olmalıdır. Eskiden beri varolan Köroğlu karakteri ve onun etrafında anlatılanlar bu dönemden itibaren değiştirilmiş ve geliştirilmiştir. Bu geliştirme ve değişime günümüze kadar devam edip, gelmiştir.

16. yüzyıldaki yapısal değişiklik temelde kendileri ve gelenekleri değişen aşıklık geleneği içinde, Orta Asya Türk boylarının Köroğlu anlatmalarından birinci "kol"dan itibaren ciddi bir biçimde ayrılan bir içerik kazanmıştır. Köroğlu'nun kimliğini değerlendirmek için resmin bütününe görmek, bütün Türk boylarındaki Köroğlu anlatmalarını birlikte değerlendirmek konuya ilgili daha sağlıklı sonuçlar ortaya koyacaktır.

Boratav'ın düşüncelerindeki değişiklik ve Köroğlu'nun kimliğini Celali İsyanlarında arama ve onu bir "Celali Reis" olarak görme eğilimine yönelik tartışmaların yaptığı en önemli eleştiri Prof. Dr. M. Fahrettin Kırzioğlu'ndan gelmiştir. Kırzioğlu, Boratav'ın görüşlerine şöyle karşı çıkmaktadır: "1938'de Ankara Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nde Halk Edebiyatı dersleri vermeye başlayan Perlev Naili Boratav'ın, destan evrimiz Köroğlu'nu fıkra hâline, köylünün dostu olarak nasıl rahatlatıttığına dair araştırmaları kayınlığını görüyoruz. Bu rahatlatıcı, ümitsiz, 'aynı-mel Alan' operetli yuvarlı Azerbaycanlı Hacıbeğözü Aziz Beye yazdırılıp, 1936'da Moskova'daki 1938

²⁰ Mustafa Akdağ, *Celali İsyanları (1550-1603)*, Ankara: Ankara Üniversitesi Yay., 1963.

²¹ William J. Griswold, *The Great Anatolian Rebellion 1000-1020/1591-1611*, Berlin: Klaus Schwarz Verlag, 1969.

²² Axel Olrik, "Epic Laws of Folk Narratives", *The Study of Folklore*, Edited by Alan Dundes, New York: Prentice Hall 1965, ss. 129-141.

silinde Stalin'in de bulunduğu Bolşevik uhuları tarafından takdir edilen "Koroğlu Operası"na verilen yakıştırmaya ruha uygundur.²³

Boratav'ın düşüncelerini, bilimsel bir çalışma yapmaktan çok, Sovyetler Birliği ideolojisine hizmet eden bir düşünce olarak değerlendiren ve siyasal söylem anlamında Koroğlu'nun, Boratav tarafından istismar edildiğini iddia eden Kırzioğlu daha da ileri giderek, Boratav'ı; "bütün halk edebiyatı ürünlerini ve Türk destanlarını aynı ideoloji uğrunda kullanmaya" çalışmakla suçlar. Kırzioğlu, Safavilerin resmi tarihi sayılan "Tarih-i Âlam-Arâ-yı Abasî" adlı eserdeki bilgilere dayanarak, Koroğlu'nun Celali İsyanlarından çok daha evvel yaşamış olduğunu ve "Avşar tayfesine mensup Husrev Sultan Koroğlu" adıyla kayıtlı meşhur emirlerden biri olduğunu ileri sürer. Açıklamalarına devam eden Kırzioğlu, Avşar ve Dulkadirli boylarının yedisser oymağa ayrıldıklarını ve herbirinde "Koroğlu/Koroğlu" adlı birer oymak bulunduğunu ve destan kahramanı Koroğlu'nun Timur'dan önce yaşadığını iddia eder.²⁴

Prof. Dr. M. Fahrettin Kırzioğlu'nun düşünce ve eleştirileri belli bir noktaya kadar siyasal içerik ve eleştiri ifade etse de, özellikle Boratav'ın yaklaşımında olduğu gibi, tarihi belgelerle Koroğlu'nun yaşadığı dönemi belirleme bakımından dikkat çekicidir. Bu anlamda Kırzioğlu, Togan ve Köprülü'nün düşüncelerine katılan bir görüş sergilemekte ve konuyla ilgili tarihi belgelerle de görüşlerini desteklemektedir.

Prof. Dr. Faruk Sümer, Türk destanlarını genel olarak incelediği yedi serilik "Türk Destanları"²⁵ adlı makalesinin son kısmını Koroğlu Destanı'na ayırmıştır. Makalenin başında Koroğlu Destanı'nın "Balkanlardaki Üsküp'ten, Doğu Türkistan'daki Kaşgar'a, Güney Batı Anadolu'daki Dala-man Çayı'ndan, Batı Sibirya'daki Tobol Boylarına kadar uzanan geniş Türk aleminde çağrılır ve okunur" şeklindeki ifadesiyle, Koroğlu'nun çok geniş bir alana yayıldığını belirten Faruk Sümer, Dede Korkut Kitabı'nda yer alan kahramanların Hazar Ötesi Türkmenleri tarafından bilinmekle birlikte, kaptıkları anlatımların onlar arasında anlatılmadığını, ancak Koroğlu Destanı'nı Hazar denizi doğusunda yaşayan Türkmenlerin de çok iyi bildiklerini ve hatta onlara göre, Koroğlu'nun kendilerinin ünlü oymaklarından "Teke Oymağı"na mensup kabul edildiğini belirtir ve şöyle devam eder: "Fakat bunu kabul etmek mümkün değildir. Çünkü, bu Türkmenlerin ellerindeki Koroğlu rivayeti, esas itibarıyla Azeri rivayetine dayanır. Yani Türkmenler Aşık Garib, Arzu ile Kamber gibi halk romanlarını Azerilerden duydukları

²³ Kırzioğlu, a.g.m. s. 356.

²⁴ Kırzioğlu, a.g.m. ss. 357-364.

²⁵ Faruk Sümer, "Türk Destanları I-VII", Türk Dünyası Dergisi, Ocak-Ekim 1992.

gibi, Koroğlu Destanı'nı da onlardan öğrenmişler ve birçok ilaveler yaparak onu kendi çevrelerine uydurmuşlardır. Türkmenlerden Özbekler, Özbeklerden de Kazaklar öğrenmişler, bu suretle Koroğlu Destanı Sibirya'daki Tubul Irmağı kıyılarına ulaşmıştır."²⁶

Söz konusu makalenin devam eden kısmında, Anadolu ve Azerbaycan meinelirinden özellikle bahsedilen ve bu alanlardan derlenmiş iki meini değerlendiren Faruk Sümer, makalenin son kısmını "Koroğlu'nun Tarihi Şahsiyeti" başlığına ayırmış ve bu kısımda Evliya Çelebi ve Arakel'in kayıtlarını değerlendirdikten sonra 1580-1584 yıllarına ait sekiz adet vesikayı ele almıştır. Bu belgelerin her biri Koroğlu adında birinin eşkiyalık yapığını gösteren belgeler olup, aynı zamanda Koroğlu'nun Bolu yöresinde yaşadığının kanıtı olarak da değerlendirilmektedir. Faruk Sümer'in bu belgelere dayanarak yaptığı değerlendirme ise; "Koroğlu'nun 1578 İran Savaşı sırasında Bolu yöresinde haydutluk yapmış olabileceği" ve bunun nedenleri hakkındadır. Ayrıca; "Koroğlu'nun, 1590 yılında İran'la barış imzalamış olması sebebiyle sadece, 4-5 yıl Çanlifel'de oturmuş olabileceği söylenbilir" diyerek değerlendirmesini tamamlamıştır.

Genel olarak bakıldığında, Faruk Sümer'in değerlendirmelerinin Boratav'a yakın ve hatta aynı olduğu söylenebilir. Tarihi bir yaklaşımla, sadece eldeki belli belgelerle yapılan bu değerlendirme, destan kahramanı ile, Bolu yöresinde yaşamış Koroğlu'nu aynı kabul etme eğilimindedir. Ancak söz konusu makalenin son kısmında yer verilen "Koroğlu'nun Türk Kültüründeki Yeri" başlığı altında yapılan şu değerlendirmeler, önceki başlıkla tezat oluşturacak nitelikler: "Vesikalarda ne denilirse denilsin, Koroğlu Türkçe konuşulan ülkelerin hepsinde halkın çok sevgili ve aziz kahramanıdır; destanlarında ifade edildiği gibi o, aynı zamanda manevi bir şahsiyettir, bir Velîdir. Türk topluluklarının en aziz zamanda manevi bir şahsiyeti, nakladır ve yaşayacaktır. Çünkü Koroğlu Türk alperenliğinin yüce abidesidir."²⁷

Görüldüğü üzere, Faruk Sümer'in, Koroğlu'nun tarihi kişiliği hakkında gösterdiği tarihi belgeler ve "Koroğlu'nun halk arasında kabul edilmiş şekli" dediği düşünce arasında ciddi bir çatlama ortaya çıkmaktadır. Aslında burada belirlenmesi gereken hususun Anadolu sahasında Koroğlu'nun yeni bir kimlik kazanmış olması ve Celali İsyanları ve İran savaşı sırasında ortaya çıkan Koroğlu adlı kişilerin bu yeni kişilik kazanımında ortaya çıkmış daha yeni kimseler olduğu düşüncesidir. Aksi takdirde bir kişi hem "eşkiya" hem de "veli" ve "alperen" olamaz.

²⁶ Faruk Sümer, a.g.m. s. 4.

²⁷ Faruk Sümer, a.g.m. s. 13.

Gürcistan Bilimler Akademisi'nde bulunan bir el yazması üzerinde de-ğerlendirmeler yapan Dilara Eliyeva, söz konusu el yazmasında Köroğlu'nun adının "Köroğlu" olarak değil, aynı zamanda "Celali Köroğlu" olarak da geçtiğini belirtmekte ve Köroğlu'nun yaşadığı dönemin Celali İsyanlarının yaşandığı dönem olduğunu iddia etmektedir. Eliyeva'ya göre, 16. yüzyılda yaşamış olan Köroğlu'nun babasının gözleri, Gürcistan Bilimler Akademisi'ndeki yazmaya göre, Hasan Paşa tarafından değil, İran Şahı olan Şah Abbas tarafından kör edilmiştir²⁸ ve Köroğlu da babasının intikamını Şah Abbas'ın almak için dağa çıkmıştır.²⁹ Dilara Eliyeva'nın iddiaları da sadece belli bir meane bağlı kalınarak yapılmış iddialardan öteye geçmemektedir.

Köroğlu'nun nerede ve hangi yüzyılda yaşadığından çok, onun bir anlatı "tipi" ve edebi "tip" olma özelliği üzerinde duran Prof. Dr. Mehmet Kaplan, "Türk Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar-3: Tip Tahlilleri" adlı eserinin "Köroğlu" başlıklı kısmında, Köroğlu'nun babasının bir beyin yanında çalışıyor olması ve kahramanın kendisinin de babasının intikamını almaya çalışsan bir intikamcı, çete reisi gibi görünmesi ve de kahramanın annın bile bir düzenbaz olması gibi, bir anlatımda geçen özelliklerden hareket ederek, Köroğlu'nun diğer bazı Türk destanlarında görülen "Alp Tipi"nden uzaklaşmış bir karakter olduğunu iddia eder. Prof. Dr. Kaplan; "C. G. Jung'ün, eserlerinde geniş olarak izah ettiği sosyal davranışlar ve arşetip nazariyesi Türk tarihinde en kuvvetli örneklerini bulabilir. Köroğlu hikâyesi bunlardan birisidir." sözleriyle, Köroğlu'na, Psiko-analitik bir yaklaşımla yaklaşıldığını ve buna göre de bu tipe, eski alp tipinin bozulmuş ve dejenere olmuş bir şekli olarak bakmak gerektiğini iddia eder.³⁰

Köroğlu hakkındaki yaklaşımın iki temele dayandığını düşündüğümüz Prof. Dr. Mehmet Kaplan'ın bu yaklaşımının ilk kısmını Prof. Dr. Pertev Naili Boratav'ın, Köroğlu'nu "ideal bir halk kahramanı" olarak gösterme ve "ideal sisteme baskınlığının kahramanı" olarak görme eğilimine tepki oluşturmakadır. İkinci kısım ise, Anadolu sahasından derlenmiş bazı metinlerin içerdiği bilgiler ve bu anlatımlarda tasvir edilen kahraman tipinin, Psiko-Analitik Halk Bilimi Teorisi'ne göre incelenmesinden oluşmaktadır.

Prof. Dr. Mehmet Kaplan'ın, Prof. Dr. Pertev Naili Boratav'a karşı çıkışını haklı görmek mümkündür, ancak bu karşı çıkışı meın merkezi bir yaklaşıma olan Psiko-Analitik Teori'ye dayandırarak kaantlamaya çalışması ve buradan hareketle de Köroğlu'nu sadece bir anlatıcının verdiği bilgilere göre tahlil etmesi haklı bir yaklaşım değildir. Çünkü, Prof. Dr. M. Kaplan'ın esas aldığı Belçet Mahir anlatısında yer alan "kahramanın farklı cinsel eğilimler

icinde olduğunu" ifade edilmesi ve atının çeşitli özellikleri, sadece Belçet Mahir'le ve onun dinleyici çevresine vermek istediği mesajla ilgili olmalıdır. Bu noktada anlatıcı ve dinleyici çevresi çok iyi değerlendirilmeden, sadece meane dayanarak yapılacak değerlendirmelerin, sağlıklı değerlendirmeler olarak kabul edilmesi mümkün değildir. Belçet Mahir anlatması olan "Köroğlu Destanı"ndaki bu hususlara karşılık, M. Fuad Köprülü'nün "Türk Saz Şairleri" adlı eserinde yer verdiği Köroğlu'nun olduğu kabul edilen "Ayvaz Geliyor"³¹ redifli şiirde Ayvaz için Köroğlu'nun "oğlum" ifadesini kullanması karşılaşılmışa durum daha iyi anlaşılacaktır. Yine, dünyada çok fazla tartışılan ve genellikle "fanatizm" olarak kabul edilen Psiko-Analitik yaklaşımı kullanarak, Köroğlu'nu "dejenere" ve "bozulmuş bir arşetip" olarak kabul etmenin de, bütün anlatımlar ve anlatıcılar göz önüne alındığında, imkansız olduğunu söylemek gerekir.

Türk destanlarını genel olarak tanıtan "The Epic Tradition Among Turke Peoples (Türk Boylarının Destan Gelenegi)"³² adlı makalede İlhan Başgöz, Köroğlu hakkında bilgi verirken daha ilk paragrafı, Pertev Naili Boratav'dan alıntı yaparak, 1580 tarihli padişah fermanında yakalanması emrolunan eskiya Köroğlu'ndan bahseder. Köroğlu adında bir aşık-sairin de yaşadığını belirten Başgöz, sanalıcı ve eskiya Köroğlu'nun aynı veya farklı kişiler olabileceğini, ancak "yerel eskiya-sair etrafında en geniş destan dairesinin teşekkül ettiğini ve Türk Dünyası'na yayıldığını" iddia etmektedir. Görüldüğü üzere, İlhan Başgöz, Köroğlu'nu Anadolu'da, Bolu yöresinde, 16. yüzyılda yaşamış bir eskiya-sair olarak kabul etmekte ve onun yaşadığı maceraların ve özellikle intikamcı olmasının, zenginiden alıp, fakire dağıtan bir kişi olduğunun ve zenginlerin kızlarını kaçırarak bir karakter olarak yaşadığı olayların Anadolu'dan Azerbaycan'a ve Orta Asya'ya yayıldığını iddia etmektedir. Başgöz'ün konuyla ilgili değerlendirmesi çok yüzeysel ve metin merkezli olup, konuyu derinlemesine ele alan bir yaklaşım ortaya koymaktan uzaktır. Başgöz'ün değerlendirmesi sadece Anadolu sahasından derlenmiş bazı metinleri esas almakta ve Köroğlu'nun kimliği konusunda da Boratav'ın düşüncelerini aynen kabul etmektedir. Farklı Anadolu sahasından derlenmiş bazı metinleri de düşüncelemleri doğru olmadığını göstermek için yeterli olacaktır gibi, Boratav'ın düşüncelerini daha önce ele aldığımız için burada aynı değerlendirmeyi tekrarlamayı da gereksiz buluyoruz.

Azerbaycan Türklerinin destan ve hikâyeleri üzerinde önemli araştırmaları bulunan ve özellikle "Azerbaycanı Destanları" adlı eserinin dönüştürücü cilinde Köroğlu anlatımlarının Azerbaycan'daki metinlerini yayımlayan M.

²⁸ Dilara Eliyeva, "Köroğlu'nun Yeni El Yazma Nüshası," TDA, S. 68, Ekim 1990, s. 19.

²⁹ Mehmet Kaplan, aynı ss. 101-111.

³⁰ M. Fuad Köprülü, *Türk Saz Şairleri*, Ankara: Güven Basımevi, 1962, s. 104.

³¹ İlhan Başgöz, "The Epic Tradition Among Turke Peoples," *Heroic Epic and Song*, Edited by, Felix Önnas, Bloomington-Indiana: Indiana Univ. Press, 1978, ss. 310-335.

Hüseyin Tehmasib, Köroğlu anlatmalarının kaynağını Bâbek İsyanı'na bağlar.³² M. Hüseyin Tehmasib'in değerlendirmelerinin de Azerbaycan metinlerine göre yapıldığını ve bu metinlere dayanarak, metin merkezli bir yaklaşımla, destanın çıkış noktasının Kafkasya kabul edilmesi gerektiğini iddia ettiğini söylemek gerekir.

Azerbaycan Türklerinin halk bilgisi ürünleri hakkında "Azerbaycan Şifalı Halk Edebiyatı" adlı eserinin "Destanlar" başlığı altında, Köroğlu'nu ayrı bir başlık altında değerlendiren Vakıf Veliyev, ilk olarak Köroğlu hakkında Azerbaycan'da yapılan önemli çalışmaları tanıtır ve "Köroğlu tarihi bir şahsiyettir." iddiasından sonra şöyle devam eder: "Onun hakkında hâlâ 17. asrın salnamelerinden Tebrizli Arakel, öz devrinde baş veren kentli halkının iştirakçilerinden 23 neferinin adını çekmiştir."³³ Veliyev'in; Azerbaycanlı diğer araştırmacıların genel olarak katıldığı düşünceleri yansıtan fikri de Tebrizli Arakel'in vermiş olduğu bilgilere dayanmaktadır olup, Köroğlu'nu Azerbaycan'da ve 16-17. yüzyılda yaşamış bir isyancı olarak görme konusundaki diğer yaklaşımlardan farkıdır. Bu yaklaşım da halk bilimsel olmaktan çok, sosyalist düşünceye uygun, politik bir yaklaşımdan başka bir değerlendirme olarak görülmemelidir.

Köroğlu'nun kendisi ve hakkındaki anlatımları en geniş şekilde araştırılan ve konuyla ilgili bilgilerimizi genişleten araştırmacılardan biri de Baymuhammed Ataliyeviç Karriyev'dir. "Epiçeskie Skazaniya o Kor-oglu u Tyurko Yazıcı Naradov" (Türk Boyları ve Köroğlu Hakkında Epik Hikâyeler) adlı eserinin giriş kısmından sonraki "Köroğlu Hikâyelerinin Doğuşu ve Gelişimi" kısmında, Köroğlu ve anlatmalarının kaynağı konusunu geniş bir şekilde ele alan Karriyev, Köroğlu anlatmalarının kaynağını temel bir problem olarak kabul eder. Karriyev, tarihi belgelere dayanan bazı araştırmacıların bu anlatmaların kaynağını 16-18. yüzyıllar arasında yaşamış olaylardan aldığı iddia ettiklerini, ancak bu ilişkinin yeterince aydınlatılmamış olduğundan bahseder. Destanın, daha önceki yüzyıllarda oluşmuş destanlarda görülen mitik unsurlar ihtiva ettiğini belirttikten sonra şunları söyler: "Destanın temel içeriği İran Şahlarına ve Türk paşalarına karşı ve de yerel idarecilere karşı gelen savaşı ve olan Köroğlu'nun cesur ve uzun süreli mücadalesidir." B. A. Karriyev de, bu ifadeleriyle, destanın Anadolu ve Azerbaycan sahalarında oluştuğunu benimsemektedir. Karriyev konunun ortaya çıkışını takiben, yayılması noktasında ise şu görüşleri ortaya atar: "Köylü kitlelerinin önderi ve halkın halk arayıcısının ünlü, Güney Azerbaycan'da yaşanan

olası tarihi olayların dışına, daha uzaklara sürüldü yayılmıştır. Ağzdan ağıza aktarılan ve ülkeden ülkeye yayılan Köroğlu'yla ilgili türküler, efsaneler ve hikâyeler büyük halkalar oluşturmuş ve örneğin Özbek ve Taciklerde yeni anlatımlar eklenmesiyle daha da genişlemiştir." Burada yayılma problemine de işaret ettikten sonra tekrar kaynak meselesine dönen Karriyev bu konuda şu iddialarda bulunmaktadır: "Pek çok halkın ve kuşağın eseri olan Köroğlu versiyonları sadece konu ve sanat araçları bakımından değil, aynı zamanda olayların seçimi ve anlatımındaki özgünlük bakımından da birbirinden farklıdır. Güney Azerbaycan versiyonunda diğer versiyonlardan daha çok tarihi element vardır. Bu versiyon Celali, köylü isyanlarıyla, 16. yüzyıl sonundan 18. yüzyıl başına kadar süren diğer halk hareketlerini de yansıtmaktadır."³⁴

Karriyev'in yukarıdaki düşünceleri bazı yönleriyle haklıdır. Çünkü her versiyonun temel çekirdek olayı yerelleştirme ve bölgesel tarihi olaylarla örüntüleme ve sonuçta bölgesel olayları anlatan bir içerik kazanmasından dolayı, her versiyonu kendi içinde incelemek daha doğru bir yaklaşım olabilir.

Karriyev, aynı bölümün devam eden kısmında H. Samuelyan, Tebrizli Arakel ve Elias Muşegyan'ın düşüncelerini değerlendirdikten sonra İ. P. Peiruşevskiy ve İ. Şopen'in Köroğlu'nun tarihi şahsiyeti ve onun Kafkasya ve Doğu Anadolu'da yaşanan isyanlarla olan ilişkileri hakkındaki değerlendirmelerinden bahseder. Bütün bu bilim adamları ve tarihçilerin verdiği bilgilerde Köroğlu'nun 16.-18. yüzyıllar arasında yaşamış olduğunun iddia edildiğini belirttikten sonra, Alexandre Chodzko tarafından İngilizceye çevrilmiş olan bir Güney Azerbaycan metni hakkında da değerlendirme de yaptıktan sonra konunun ortaya çıkışı hakkındaki görüşlerini yedi madde olarak şöyle özetler:

"Köroğlu Destanı'nın yaratılış bölümünü bitirirken bazı genel yargıları vereceğim:

1. Köroğlu'yla ilgili epik anlatımların temelinde feodalizm, ruhani sirnifi ve tüccarlara karşı köylülerin, zanaatkarların ve şehirde yaşayan fakir insanların yürüttüğü sınıf mücadelesinin tarihi olayları, Kafkasya ve Orta Asya'da başta İran ve Türkiye'nin despot hükümdarları arasında süren savaşlara karşı halkın karşı çıkışları yer almaktadır.

2. 19. yüzyılın ilk yarısında Alexandre Chodzko tarafından yapılan Güney Azerbaycan versiyonunun kaydı daha eski ve güvenilir ve 16.-17. yüzyıllarda Güney Azerbaycan'da ve ona komşu ülkelerde yaşanan ve Türk-

³² M. H. Tehmasib, *Azerbaycan Destanları-IV*, Bakı: Azerbaycan SSR, Elmler Akademisi, 1969, ss. 5-18.

³³ Vakıf Veliyev, *Azerbaycan Şifalı Halk Edebiyatı*, Baklı: Azerbaycan Devlet Üniversitesi Yayını, 1970, ss. 347-366.

³⁴ B. Karriyev, *Epiçeskie Skazaniya o Kor-oglu u Tyurko-Yazıcı Naradov*, Moskova, 1963, ss. 11-12.

rezi Arabel ve Elias Musegyan tarafından da bildirilen olaylara diğer versiyonlardan daha yakındır.

3. Güney Azerbaycan versiyonu daha fazla halk işçisinin adını koymuştur.

4. Köroğlu'nun Güney Azerbaycan versiyonu temelde Azeriler ve Türkmenler olmak üzere bir dizi halk ve kabilenin yaradıcılık ürünüdür, bu iki halk genetik ve dil açısından Güney Azerbaycan ve ona komşu bölgelerde ortak hayatı paylaşan Oğuz grubunun yakın halklarıdır.

5. Bütün anlatılanlar Köroğlu'nun Güney Azerbaycan versiyonunu, destanın şekillenmesinin belirli aşamasındaki çekirdeği, kaynağı olarak kabul etme imkanı vermektedir. Hepsi olmasa da, Azerilerin ve Türkmenlerin millî versiyonlarının, ondan başlangıç aldığı ihtimali göz ardı edilmemelidir.

6. Aynı zamanda Güney Azerbaycan versiyonundan daha eski efsane ve masallarda içinde yer alan kişilerin (efsanevi atlar da dahil olmak üzere) 'Köroğlu' gibi adlar taşıdıkları ihtimalini de belirtmeliyiz. Bu anlatımlar farklı zaman ve yerlerde, Annı Derya Bölgesi'nde, Oğuz kabilelerinin Orta Asya'dan İran'a, Kafkasya'ya, 11. yüzyıldan başlayarak Türkiye'ye göçleri döneminde oluşmuş olabilir.

Köroğlu'nun bu eski, Güney Azerbaycan ve Oğuzların ona benzer destanının kaimanları (kahramanının doğumu ve evlenmesi, estir kahramanın düşmanın kızı tarafından kurtarılması, kahramanın seferleri veya at kılıcıyla ilgili motifler) dışarıdan alınmış olabilir ve bir dizi diğer millî versiyonlarda bunlar bulunmaktadır.

Böylece Köroğlu Destanı'nda sadece bu yüzyılların olayları değil, aynı zamanda daha eski çağların ve ilkel sosyal organizasyonun olayları da sosyal yansımaları bulunmaktadır. Bu anlatımlar, eğer Karl Marks'ın eski Yunan miraslarıyla ilgili sözleriyle anlatırsak 'Bizlere sanatsal zevki tatırmaya devam etmekle ve bir yönüyle norm ve erişilmez örnek olmaktadır. Bizim için onların sanatı çekiciliğe sahip değildir. Ancak onlar bu toplumun başmagünü sonucudur ve bir daha tekrarlanmayacak gelişmiş toplum koşullarıyla tam bağlanlıdır.'

7. Yukarıda verilen bilgiler 17. yüzyıldaki Köroğlu türkülerinin ilk olarak kaydedildikleri 18. yüzyılın başında, Güney Azerbaycan Bölgesi'nde bulunduğunu göstermektedir. Bu bölgede sair ve iyi bir at binicisi Köroğlu'ya ilgili anlatımların daha önceki versiyonları da kaydedilmiştir.

Biz genetik açıdan Güney Azerbaycan versiyonuna giren bütün bu farklı versiyonların anti-feodal işçilerin önderi cesur Köroğlu'nun hikâyeleri olduğunu düşünürüz. Başlangıçta Köroğlu'nun epik devri Azerbaycan-

Türkmen ortamında oluşmuştur. Geri kalanlarla pek çok ortaklığa sahip olan destanın her versiyonu yerel renklerle donanmış, sanat formu, tip sistemi ve konu açısından farklıdır.³⁵

Yukarıda oldukça uzun alıntı ile vermeye çalıştığımız B. A. Kartıyev'in düşünceleri, Pertev Naili Boratav'ın düşünceleriyle hemen hemen aynıdır. Kartıyev, araştırmasını kaleme aldığı yıllarda bir Sovyet valıandıydı ve alıntı yaptığımız kısımda da bunun izleri açıkça görülmektedir. Her ne kadar bilimsel bir alt yapı ve bilgi birikimine sahip olsa da, temelde valıandığı olmak zorunda kaldığı sistemin ideallerine uygun düşünceler ortaya koymak Kartıyev için bir zorunluluk olmuş ve Köroğlu Destanı'nın kaynağı konusunda "sınıf çatışması" ve "feodal sisteme başkaldırının lideri" olarak kahramanımızı tanıtmaya düşüncesini uygulamak zorunda kalmıştır. İşte bu zorunluluklar da onu, destanın kaynağının 16-17. yüzyıllarda yaşanan isyanlarda olduğunu benimsemeye götürmüştür. Ancak Kartıyev, destanın çekirdek yapısı içinde daha eski unsurlar bulunduğunu ifade etmekten kaçınmamış, ancak bunların da daha sonraları ilave edildiğini iddia etmekle yetinmiştir. Özellikle Tacik versiyonu üzerinde araştırma yapan I. S. Braginskiy'den alıntı yaparak, destanın Güney Azerbaycan'da ilk defa filizlendiğini ve "epik devri" bu bölgede oluştuğunu söylerken, aslında bu bölgede söz konusu yüzyıllarda "epik devri" için geç bir devir olduğunu düşünmesi ve söz konusu yüzyılların bu bölge için artık "romana devri" yüzyılları olması gerektiğini belirtmesi gerekirdi. Çünkü Kafkasya, İran, Orta Doğu ve Anadolu sahalarında yerleşik hayatın ve tarımsal üretimin sisteminin bütün cepheleriyle yerleştiği ve benimsendiği dönem olan 16. yüzyıl ve sonrası, epik türde eserler yaratmak için elverişli değildir. Bir taraftan Arap-Fars klasik edebiyat ürünlerinin yaygın olarak kabul edildiği saray ve yakın çevreleri, diğer taraftan Arap-Fars klasik eserleriyle yarışan Osmanlı klasik şairlerinin eserleri bu dönemde saray dışına çıkıp, önemli kültür merkezi haline gelmiş olan orta ölçekli Anadolu şehirlerinde bile benimsenirken, halk anlatılarının yaratıcıları ve aktarıcıları olan profesyonel sanatçılar da bu yüzyılda kimlik değiştirme işini tımanlayıp, "azık" adını almışlar ve artık epik eserler yerine "roman" türünün ve dini konuların ürünlerini aktarmaya başlamışlardır. O halde, epik türün ürünü kabul edilebilecek Köroğlu Destanı'nın oluşum yerini Orta Asya'da ve daha eski devirlerde, değişim ve romantik türün yakınılaştırılmanın yapıldığı yeri iç, Kafkasya, İran ve Anadolu'da ve de sözü edilen devirlerde aramak daha yerinde olacaktır.

³⁵ B. Kartıyev, a.g.e. ss. 23-35. [Kartıyev'in çalışması "Türk Dünyası Destanlarının İşçileri, Türkiye Türkçesine Aktarılması ve Yayımlanması Projesi" kapsamında TDK'da bastırılmıştır.]

Konuyla ilgili ciddi araştırmalar yapmış olan Rıza Mollov "Köroğlu Destanının Sosyal ve Tarihî Temelinin İncelenmesine Katkı"³⁶ başlıklı makalesinin giriş kısmında İ. Şopen, Ziya Gökalp, Zeki Velidi Togan, N. Sami Banarlı, George Dumezil, M. Hüseyin Tehmasib, Ignacz Kunoş, G. Meszaros, G. Stadtmüller, Pertev Naili Boratav, V. M. Jimunski, H. Zarifov, İ. S. Braginiski, İ. Ahmedov, L. İ. Klimoviç, N. Samoyloviç, H. M. Arşaruni, ve S. M. Voltman gibi araştırmacıların görüşlerine kısaca yer verir ve Köroğlu'nun kimliği hakkında şunları söyler: "Köroğlu'nun çeşitli versiyonları kesin olarak çok eski elemanlar içermektedir ki, bunlar özellikle eski inanışlarda bazı benzer motiflerle tanınabilmektedir. Bu eski izler belki de Orta Asya Türklerinin ortak tarihî kaderlerinin anımsamasıdır ve tarihin bu döneminde Türklerin ortak düşmanlarına kahramanlık söylentilerini gös- terir. Çeşitli anti feodal motiflerin paralelliklerinin, başlangıçtaki yoğun İs- lamlaşmadan ve feodal beyin toprağına bağlanmadan doğmuş olması müm- kindir. Destanın kendisinin geniş bir coğrafyayı kapsayan etnik alanlara yayılması gibi, o dönemin tarihî olguları benzer varsayımların ortaya atıl- masına imkan vermektedir. Bununla birlikte, benzerlikler başka etkenlere de bağlı olabilir."³⁷

Rıza Mollov'un metin merkezli ve tarihçi yaklaşımla ele aldığı Köroğlu anlatımları, ona göre, bazı versiyonlarda oldukça eski motifler bulundu- rmakta ve bunlar İslam öncesi döneme ait epik unsurlar olarak değerlendiril- mektedir. Ancak Mollov, bu motiflerden hareketle destanın ve destan kah- ramanının kimliğinin sorgulanıp, sorgulanamayacağı üzerinde durmaz bu noktada şunlar söyler: "Bütün bu sorunlar hızla çözüm beklemektedir." De- dikten sonra; "Bu makede ne şirin bu eski izleriyle ilgili sorunlarını, ne de şirin yüz yıllar sürecindeki eski tarihî ve felsefî zamanlarını sergileyeceğiz, amacımız şirin oluşmasındaki bir başka önemli zamanı, özellikle de isyan- larla olan ilişkisini, gün ışığına çıkartmaktır."³⁸

Yukarıdaki alıntı kısımdan da anlaşılacağı üzere Rıza Mollov, Köroğlu Destanı'nın oluşumu üzerinde duracak ve bu oluşum döneminin Anadolu, Kafkaslar ve İran'daki çeşitli isyanlarla ilişkisini ele alacaktır. Bu noktada da metin merkezli ve tarihçi yaklaşımını sürdüren Rıza Mollov, başta Pertev Naili Boratav olmak üzere destanın isyan hareketleri ve dönemleriyle olan ilişkisini çeşitli bilim adamlarının görüşlerinden de yararlanarak değerlendi- rir.

³⁶ Rıza M. Mollov, "Köroğlu Destanının Sosyal ve Tarihî Temelinin İncelenmesine Katkı," Çeviren: Kemal Boz, Milli Folklor, S. 57, 2003, ss. 136-153.

³⁷ Rıza Mollov, a.g.m. s. 137.

³⁸ Rıza Mollov, a.g.m. s. 137.

Köroğlu anlatımlarını, konuyla ilgili çeşitli bilim adamlarının da ifade ettiği gibi iki gruba ayıran ve; "1. Kafkas Dairesi ya da Yatan Doğu Dairesi; 2. Orta Asya Dairesi" olarak adlandıran araştırmacı, ilk olarak bunlardan "Baş Versiyonları"nı ele alır ve bu grupta yer alan; "Azerbaycan, Gürcü, Kürt, Acar, Kırım Tatarları, Rumeli Tatarları, Rumeli Türkleri ve Gagavuz Versiyonlarının" içindeki çeşitli unsurların, Anadolu'daki Celali İsyanları ve İran'daki Oğuz boylarının İran şahına karşı ayaklanmalarıyla ilişkisi üzerin- de durur.

Bu ilişkileri incelemede Rıza Mollov'un özellikle vurguladığı nokta ise, gerek Anadolu ve Rumeli, gerekse Azerbaycan ve İran'daki anlatımların farklı tarihî olayları içermesi ve dolayısıyla içinden çıkılması zor bir kro- nolojik bilgi ihtiva etmeleridir. Aynı zamanda bu tarihî bilgilerin birbiriyle çelişki içinde de bulunması söz konusudur.

Metin merkezli ve tarihçi yaklaşımların tipik sorunlarından olan bu öz- zellik, her anlatıcının kendi tarihî bilgi ve yerelleştirme yaklaşımından kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla, anlatıcıların kimlik ve dünya görüşlerini bilmediğimiz anlatımlar arasında bu tür çelişkiler bulunması doğaldır ve bu metinlerin sunacağı bilgiler genelleme için kullanılırken dikkatli davranma zorunluluğu göz ardı edilemez. Eğer bu özellikler göz ardı edilirse, Köroğlu bir tarafta Osmanlı Sultanı'na karşı ayaklanmış Celalilerin bir lideri, diğer tarafta ise İran Şahı'na karşı ayaklanmış bir şeyh veya kabile lideri olarak karşımıza çıkacaktır. Sonuçta her ikisi de kendi içinde doğru kabul edilebile- cek bu bilgilerin hangisinin kesin doğru olduğu sorusu cevapsız kalacaktır.

Rıza Mollov'un incelemesinde dikkat çeken bir başka nokta ise, Köroğlu'nun içinde yer aldığı kabul edilen Celali hareketinin "anti feodal ve Sünni karşıtı, Şii iheriki"³⁹ olduğu tespitidir ki, bu da sadece belli metinler- den hareketle ulaşılabilecek ve de Sovyetler Birliği içindeki bilimsel çalış- malar çerçevesinde söylenmesi bir tür zorunluluk olan bir çıkarımdır. Rıza Mollov'un dikkat çektiği hususlardan biri de, özellikle Anadolu, Türkmen ve Özbek Köroğlu anlatımlarında görülen ve Pertev Naili Boratav tarafından 15.-16. yüzyıllardaki İran şahlarının batı ve doğu yönünde genişlemek ama- cıyla Şiiliği de kullanarak yaptıkları savaşlara karşı olanların uyguladığı politikalar neticesinde ortaya çıktığı sanılan "Şii karşıtı" olgularıdır.⁴⁰

Rıza Mollov, Köroğlu'nun Batı ve Doğu anlatımları arasındaki temel farklara dikkat çektikten sonra, Köroğlu anlatımlarının ortak yönlerine ve destanın oluşma dönemine değinir. Araştırmacıya göre, 17.-18. yüzyılların "tarihî ve sosyolojik" şartları altında Türkmen anlatımlarını ve de "16.-18.

³⁹ Rıza Mollov, a.g.m. s. 144.

⁴⁰ Rıza Mollov, a.g.m. ss. 148-149.

yüzyıllar arasındaki tarihi olaylar" Özbek anlatımlarını eklemiştir. Destanının Doğu ve Batı anlatımları arasındaki ortak temel nokta ise: "halıkın adlı hikâyeler ve adlı ülke ütopyasıdır." Sovyetler Birliği içinde yer alan bir ülke olan Bulgaristan'da bu araştırmayı yapan Rıza Mollov'un böyle bir sonuca ulaşması ve Sovyetler Birliği içinde konuyla ilgili araştırmaya yapan diğer bazı araştırmacılar gibi Koroğlu'nu "ülçepik" ülkenin yöneticisi ve Çamlıbel'i "ülçepik ülke"nin yani "halıkın eşi ve adlı paylaştında bulunduğ" yerin ilk şekli olarak kabul etmesi son derece doğaldır.

Rıza Mollov'un görüşlerine genel olarak baktığımızda, araştırmacı metnin merkezi bir bakış açısıyla ve tarihi yaklaşımla konuya eğilmekte, anlatımlar içinde bazı eski unsurlar bulunduğunu ve bunların ayrıca araştırılması gerektiğini belirttikten sonra, eldeki metinlerde bulunan Celali İsyanları ve İran'daki isyanlarla bu anlatımların ilişkisi olduğunu, bazı anlatımların Sünni karşıt ve bazı anlatımların Şii karşıt unsurlar içermesinin farklı tarihsel olaylarla ilgili olduğunu ve sonuçta da Koroğlu'nu "ülçepik ülke yöneticisi" ve Çamlıbel'in de "ülçepik ülke" olduğunu iddia etmektedir. Rıza Mollov eldeki metinlerin anlatımlarını dikkate almadığı ve sadece metinlerden hareketle değerlendirmeye yapıp, bunun sonucunda bazı metinleri, bazı tarihi olaylarla ilgili görmüştür. Eğer bu metinlerin "yaratma" ve "aktarma" ortamlarının "anlatıcı" ile birlikte ele alınması söz konusu olsaydı, anlatımların içerikleri daha farklı yorumlanabilirdi.

Koroğlu'nun ortaya çıkışı konusunda ve destanın yayılması hususunda ki, belki de en önemli görüşlerden biri de Vladimir M. Jimmurskiy'e aittir. Vladimir M. Jimmurskiy, Nora Chadwick'le birlikte yayınladıkları "Oral Epics of Central Asia (Orta Asya Sözlü Destanları)" adlı eserin, "Orta Asya Destanları" bölümünü kaleme almış ve bu bölümde: Koroğlu Destanı'nın Kafkasya bölgesinde doğmuş olduğunu ve oradan Orta Asya'ya yayıldığını ve bu yayılma sırasında "Orta Asya Türk destan geleneklerinde zaten mevcut olan pek çok olgıların birlikteliği ve abartma ile destan anlatmanın ve yeni anlatılarda da bu olgıların birlikteliği ilave etme alışkanlığının Koroğlu'na uygulanması sonucu, destanın hem yapı hem de içerik değişimlerine uğradığını" iddia etmiştir.⁴¹ V.M. Jimmurskiy'in yukarıda alıntı olarak yer verdiğimiz görüşlerini değerlendirmeden önce, Hadi Zarifov'la birlikte yaptığı Özbek destanları hakkında ve özellikle de Özbek Koroğlu anlatımları hakkındaki görüşlerine de yer vermeyi uygun buluyoruz.

Özbek Koroğlu anlatımlarını V. M. Jimmurskiy ile birlikte araştırıp, inceleyen Hadi Zarifov, Koroğlu'nun "Türkmen-Tekin" kabilesinde doğan bir

kahraman, kendi seferlerini anlatan bir aşık ve soylu bir eşkıya olduğunu iddia eder. H. Zarifov ve V. M. Jimmurskiy, yukarıdaki değerlendirmeden sonra, Koroğlu anlatımlarının bu karakterden kaynaklandığını ve Orta Doğu ve Kafkasya bölgelerinde anlatılan hikâyelerin Koroğlu'nun kendisi tarafından söylenen veciz türküler etrafında oluştuğunu ve Koroğlu anlatımlarındaki önemli epizodlar Azerbaycan versiyonunda muhafaza edildiğini iddia ederler. Araştırmacılar göre, Orta Asya versiyonları daha farklı bir epizot yapısına sahip olup, özellikle Özbek versiyonu "Azerbaycan versiyonuna analojik olarak bağlı olup, yarı tarihi, yarı efsanevi halk anlatımlarının Azerbaycan sahasında oluşan anlatımlara eklenmesiyle oluşturulmuştur. Özbek versiyonu bu halde Türkmen, Kazak ve Tacik versiyonlarına geçiş hattı oluşturmıştır".⁴²

V. M. Jimmurskiy ve H. Zarifov'un, Koroğlu hakkındaki düşünceleri, Jimmurskiy'in, Chadwick'le birlikte yazdığı kitapta söyledikleriyle hemen hemen aynıdır. Jimmurskiy'e göre Koroğlu, Kafkasya'da yaşamış ve destan Azerbaycan ve Doğu Anadolu bölgesinde, 16.-17. yüzyıllardaki isyanlarla bağlı olarak ortaya çıkmış ve oradan da Orta Asya'ya yayılmıştır. Bu yayılma da özellikle Özbek anlatımları etkili olmuş ve yerel bir takım tarihi olay ve efsanelerle karıştırılan Azerbaycan sahasındaki anlatıma, Özbekistan'da yeni bir yapı ve içerik kazanmıştır.

V. M. Jimmurskiy'in tezi Doğu ve Batı versiyonları arasındaki, özellikle "kahramanın ortaya çıkışı" bağlamında mantıklıdır. Çünkü, Batı versiyonlarında var olmayan, kahramanın mezarda doğması yapısı ve buna bağlı motifleri, Jimmurskiy'e göre, özellikle Özbek destan anlatıma geleneğinde çok yaygın ve yoğun olarak kullanılmaları dolayısıyla, anlatımlar ilk defa Özbek sahasına ulaştığında eklenmiş ve Orta Asya'da destanın daha geniş alana yayılmasında etkili olan Özbek anlatımları sayesinde bu yeni şekli benimsenmiştir. V. M. Jimmurskiy'nin bu açıklaması ile Koroğlu'nun ortaya çıkışıyla ilgili temel sorunu çözülmüş gibi görülebilir, ancak bu çözüm tarafı bir bakış açısını içinde barındırmakta olduğundan, kendi mantığına göre doğru görünse bile, esas itibarıyla doğru değildir.

V. M. Jimmurskiy'in ve H. Zarifov'un açıklamalarına en açık itiraz şu şekilde yapılabilir: Destan Orta Asya'da doğmuş ve başta var olan mezarda doğum epizodu ve bağlı motifler, Azerbaycan ve Anadolu sahasına yayılınca unutulmuş veya başka nedenlerden dolayı destandan çıkarılmış olamaz mı? Bunun böyle olduğunu kanıtlayan ve Türk destanlarından sözlü ve yazılı olarak günümüze ulaşmalarının pek çoğunda da korunan "Kahramanın Do-

⁴¹ Nora Chadwick, V. M. Jimmurskiy, *Oral Epics of Central Asia*, London: Cambridge Univ. Press, 1969, ss. 302-306.

⁴² V. M. Jimmurskiy, H. Zarifov, *Üzbekskiy Narodnyy Geroyevskiy Epas*, Moskova, 1947, ss. 54-55.

ğünü"⁴³ yapısının, Köroğlu'nun Doğu versiyonlarında bulunması, bu yapının sonradan eklenen ikincil bir unsur değil, destanın yaratılmasında varolan asıl bir unsur olduğunun kabulünü gerektirmez mi? Eğer bu özellik kabul edilirse, ki kabul edilmelidir, bu durumda destanın Azerbaycan ve Anadolu'da yaratıldığı ve Köroğlu'nun 16-17. yüzyıllarda bu bölgelerde yaşamış biri olarak kabul edilmesi gerektiği tezi ne derece geçerli olur? Dahası Jirmunskiy ve Zarifov'un iddia ettiği gibi, destanın Orta Asya'ya yayılmasında Özbek anlatıcıları değil, Türkmen ve Karakalpak anlatıcıları etkili olmuştur. Özbek anlatıcıları ve onların anlattığı metinlerin yayıldığı ve etkili olduğu bölge daha çok Tacik ve Uygur bölgeleri olmalıdır. Halbuki Kazak ve Karakalpak bölgelerine destan daha çok Türkmen bahşları yoluyla yayılmış olmalıdır. Aynı şekilde Özbek destan anlatıcıları da Karakalpak destan anlatıcılarından bu anlatmaları öğrenmiş olmalıdır.

Konuyla ilgili olarak Kazak araştırmacıların görüşlerine yer vermek yararlı olacaktır. Köroğlu'nun Kazak anlatımlarını derleyip, yazıya geçiren ve yayımlayan Kazak araştırmacı Melike Gumarova, "Köroğlu: Köroğlu Jane Onun Urpaktarı Turalı Dastanlar (Köroğlu ve Onun Maceraları Hakkında Destanlar)"⁴⁴ adlı metin yayınının "Köroğlu Eposu"⁴⁵ başlıklı giriş kısmında, Köroğlu'nun Türk boyları arasında yaygın olarak bilinen bir destan olduğundan bahsettikten sonra, Köroğlu ve onun hakkındaki anlatımlarla ilgili çalışma yapan bilim adamlarından İ. P. Petuşevskiy, H. Samuelyan, İ. Şopen, Alexandre Chodzko, N. G. Çernişevskiy'in görüşlerini özet olarak verir. Gumarova daha sonra; "Köroğlu eposu Kazak halkına nasıl gelmiştir; sorusunu sormak gerekir" der ve konuyla ilgili cevap vermek yerine bu konuda B. A. Karnyev'in görüşlerini vermeyi tercih eder. Buna göre de Köroğlu'nun Oğuz boyları arasında yaratıldığını ve Kazakların da 17. yüzyılda bu destanı Oğuz-Türkmen gruplardan ve de 19. yüzyılın birinci yarısından itibaren yazılı metinlerin Kazaklar arasında yayılmasıyla, Kazak jırvalarının da hem sözlü hem de yazılı metinlerden diğer bazı destanlarla birlikte Köroğlu'nu da öğrenmiş olduklarını söylemektedir.

Kazak jırvalarının Köroğlu anlatımlarını Karakalpak ve Türkmen anlatıcılardan öğrenmiş olmaları mümkündür. Çünkü Aral Gölü civarında bu üç Türk boyunun çok yakın bir ilişki içinde olduğu ve özellikle bazı anlatıcıların ve usta jırv, bahşi ve akınların hem Kazak hem Karakalpak ve hem de Türkmen çıkartlarının bulunduğu ve onlar vasıtasıyla yayılmanın mümkün olduğu araştırmalar sonunda ortaya konmuştur.⁴⁶

⁴³ Metin Ekici, "The Birth of Hero in Turkic Epics (Türk Destanlarında Kahramanın Doğumu)", Millî Folklor, S. 49, 2001, ss. 16-26.

⁴⁴ Melike Gumarova, *Köroğlu*, Almatı: Jazus Yayını, 1973.

⁴⁵ Melike Gumarova, a.g.e. ss. 7-14.

⁴⁶ Bu konuda geniş bilgi için bk. Karl Reichl, *Türk Boylarının Destanları (Gelenekler, Şekiller, Şiir Yapısı)*, Çeviren: Metin Ekici, Ankara: TDK Yayını, 2002, ss. 56-91.

Kazak edebiyatı ve destanları konusunda araştırma yapan bilim adamlarından Evvelbek Konratbayev "Kazak Eposı Jene Türköloğıya" adlı eserinde Köroğlu kelimesinin etimolojisi üzerinde durur ve şöyle der: "Kör kelimesi mezar anlamında değildir. Oğuz-Oks, Uğır, Gır, Uğış, Hoy Hor (Uygur) denilen Oğuz boylarının etnonimik isminde doğmuştur. Bütün Asya ve Kafkasya'daki ortak destanlar Oğuz'un döneminde doğmuş ve çeşitli isimler altında anılmışlardır. Kör-Oğuz (Oğır) denilen söz (Gorhan); uğul kelimesi de Türkçe kahraman denilen bir sözdür. Bundan dolayı Bozoğlan, Köroğlu, Alpamış, Manas, Kubalaubay, Kubaoğlan, Kazın, Kosay, Kökşe... kelimelelerinin köktü biridir. Oks-Oğır isimleri Sak-Hun devrinden sonra doğmuş bir sözdür (M.Ö. II-M.S. VIII. yüzyıllar) ve bütün Altay Türklerinin ortak ismi olmuştur. bu yüzden biz Köroğlu kelimesinin etnonimik aslını 'Oğuz kahramanı' anlamında düşünebiliriz. Bunu, destandaki göçebe hayatın tasviri, inançlar, bilhassa coğrafi isimler de onomastik olarak ispallır. Köroğlu mevzuu birçok kavmin ortak malıdır. O, sadece 16-17. yüzyıllardaki olayları değil, daha uzun bir zaman diliminin olaylarını da içermektedir."⁴⁷

Evvelbek Konratbayev'in dilbilim açısından Köroğlu'nun kimliğini açıklamaya çalışın bu yaklaşımı doğru olabilir. Ancak daha fazla kanıt gerektirdiği de aşıktır. Konratbayev'in, destan içinde yer alan yaşam tarzı hakkındaki bilgiler ve tasvirleri kanıt olarak kullanması ise, çok doğru bir yaklaşımdır. Çünkü bu tasvirler tamamen anlatıcılara bağlıdır ve çeşitli Türk boylarına mensup anlatıcılar bunu değiştirebilirler. Her halükarda, kahramanın Oğuz-Türkmen olduğu ve eski ve yeni pek çok olayı birleştiren bir kişilik olarak karşımıza çıktığı düşüncesi ise geçerli ve doğru bir tespittir. Çünkü bu bilgi yazılı ve sözlü bütün anlatıcılar tarafından doğrulanmaktadır.

Köroğlu Destanı'nın Türk boylarındaki çeşitli metinleri üzerinde yapılan çalışmaların Türkiye'de tanıtımına büyük katkısı olan Prof. Dr. Fikret Türkmen "Köroğlu Hikâyelerinin Yayılma Sahaları ve Menşesi"⁴⁸ adlı makalesinde, Köroğlu'nun kim olduğunu ve onun etrafında teşekkül etmiş olan anlatımların daha tartışma aşamasında olduğunu "öncelikle bütün versiyonların karşılaştırılması ve bunlar arasındaki ortak noktaların bulunup, izah edilmesini, mitik, epik ve romantik karakterlerin tespit edilmesi" gerektğini söyledikten sonra, son yıllarda yapılan, ancak henüz sonuçlanmayan karşılaştırmaların Köroğlu'nu bir eşkiya değil, bir lider ve bir destan kahramanı olarak gösterdiğini ve bu görüşün giderek güçlendiğini belirtir. Prof. Dr. Fikret Türkmen, versiyonlar arasındaki farklılıkların destan çekir-

⁴⁷ Evvelbek Konratbayev, *Kazak Eposı Jene Türköloğıya* Almatı: Gılım Basması, 1983, ss. 128-139.

⁴⁸ Fikret Türkmen, "Köroğlu Hikâyelerinin Yayılma Sahaları ve Menşesi", I. V. Türk Dil ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi, S. IV, 1985, ss. 18-24.

değinim her coğrafi bölgede mahalli tesislerle meydana gelen belli değişikliklerde açıklanabileceğini belirttikten sonra, "epik kahramanlara" göre; zayıflayan kahramanlara ait özelliklerin daha canlı ve yeni kahramanlara yitkendiğini, böylece Köroğlu ismini kullanan yeni tiplerin anlatımların çekirdeğindeki Köroğlu'nun vasıflarını aldıklarını iddia etmektedir. Türkmen'e göre; bütün versiyonlar mitolojik özelliklerinden başlanılarak, epik özelliklerine ve de epiko-romanesk ve romantik özellikleri ihtiva edis sırasına ve bu gelişme sırasına göre incelenneli, mitik ve epik özelliklerin daha çok bulunduğu versiyonların ilk yaratımlar olabileceği göz önünde bulundurulmalıdır.⁴⁹

Prof. Dr. Fikret Türkmen'in Köroğlu'nun kimliği konusundaki düşünceler ve görüşleri yerinde ve haklıdır. Köroğlu'nun kimliğinde en eski devirlerden başlayarak, daha yakın dönemlere ait pek çok özelliği görmek mümkündür ve bunu da "sözli gelenekte sürekli yenilenme" olgusu ve anlatımların yerel olayları Köroğlu'na atfetmeleriyle ilgili görmek doğru bir yaklaşımdır. Ancak, hangi versiyonların daha eski veya yeni olduğu konusunda "Evolution (Gelişme) Teorisi"nin ortaya koyduğu yaklaşımdan hareketle mitik, epik ve romantik özelliklere göre yapılacak bir değerlendirme, meîin merkezî bir yaklaşım olduğu için sorunu tam olarak çözmede yetersiz olacaktır. Çünkü, Jirumnskiy'in iddia ettiği gibi, bazı gelenekler daha başka anlatımlardaki mitik unsurları daha yeni bir anlatıma ekleyebilir. Bu durumda yeni bir anlatmayı, içinde çok fazla mitik unsur bulunduğu için "eski" veya "Yık meîin (protexy)" olarak kabul etme zorunluluğu ortaya çıkacaktır. Bu noktada asıl sorunun anlatıcılarda aranması gerektiği ortaya çıkmaktadır.

Köroğlu Destanı'nın Orta Asya versiyonlarındaki çeşitli anlatıma unsurlarını inceleyen Prof. Dr. Dursun Yıldırım konuyla ilgili olarak yazdığı ve sunduğu "Köroğlu Destanı'nın Orta Asya Anlatımları"⁵⁰ adlı bildiri-makalesinde, Köroğlu Destanı'nın "Bani Versiyonları" ve "Orta Asya Versiyonları" olmak üzere, iki grup oluşturduğunu belirtir ve bu iki ana grup arasındaki farkları yedi madde olarak özetler. Destanın Kazak, Özbek ve Tacik anlatımlarının ana özelliklerini tanıtan Prof. Dr. Dursun Yıldırım, Köroğlu anlatımlarının kaynağı hakkında şu tespitlerde bulunur: "Bütün bu rivayetlerden anlaşılacağı üzere Köroğlu, destanın efsanevi kahramanı olarak sıradan bir adam değil, atıdan-babadan bir bey, bir han oğludur. Kendisi, halkın adaletle idare eden, düşmanlarına aman vermeden dirayetli bir hükümdardır. Destanın Orta Asya'dan Anadolu yayıllarına doğru göçü sırasında hem çarısı, hem muhtevası ve hem de kahramanları zamanın, yeni coğrafyanın ve yeni medeniyet sahasının tesirleriyle muayyen değişikliklere uğramış-

tır. Fakat bu değişiklikler hiçbir zaman destanın bütün metinleriyle ele alıp incelediklerimizde efsanevi kahraman Köroğlu Han'ı, 'eskiye' veya 'Celali' versiyi ile eşleştirmemize cevap verecek durumda değildir. İleri sürülen delillerle, yani tarihî vesikalarındaki şahıslarla destan kahramanı arasında paralellik kurmak, yeni zamanlara ait hadiselerin destan anlatım geleneğinde yansıttığı paralellikleri hakikatinin gibi değerlendirmek, bir edebî tür olarak destanın mantığı ile bağdaşmaz."⁵¹

Dursun Yıldırım, bu bildiri-makalesinde, konuya daha geniş ölekti bakmış ve eğer meîin merkezî yaklaşım ile destanın ve kahramanın doğduğu yer ortaya konulacaksa, buna Orta Asya kaynaklı metinlerin de dahil edilmesi gerektiğini bir zorunluluk olarak ortaya koymuştur. Yıldırım'ın haklı olduğu bir başka nokta ise, tarihî olayların, edebî türler içinde ne kadar gerçeki olarak yansıtılmış olabileceği sorusudur.

Dursun Yıldırım hakkı bir şekilde ve V. M. Jirumnskiy'in görüşüne zıt bir bakış açısıyla, anlatımların Orta Asya'dan Anadolu'ya yayıldığını savunmakta ve bu yayılma sırasında anlatıma yapısı ve içerik değişikliği olduğunu iddia etmektedir. Ancak bu değişikliklerin nasıl ve neden meydana gelmiş olduğu konusu ise cevap beklemektedir. Aşağıda bu sorulardan bazılarına cevap vermeye çalışacağız.

Türk boylarının destanları hakkında son yıllarda en kapsamlı çalışmalardan birini yapan ve Türk destanlarını çok çeşitli teorik bakış açılarıyla değerlendiren Karl Reichl "Türk Boylarının Destanları: Gelenekler, Şekiller ve Şiir Yapısı" adlı eserinin bir bölümünü Türk destanlarının yayılma probleminde adanmış ve konuyla ilgili örnek olarak Köroğlu'nu ele almıştır.⁵²

Prof. Dr. Reichl, Köroğlu anlatımlarının Türk boyları arasında ve onlarla komşuluk ilişkisi bulunan toplumlar arasında yaygın olarak bulunduğunu belirttikten sonra, "Çoğu bilin adam, bu davranış çekirdeğini Türkiye ve Azerbaycan'da, 16. yüzyıl sonunda meydana gelen Celali hareketinde görür" der. Reichl, anlatımların çeşitli motifleri ve bunların özelliklerini ve konu üzerinde araştırma yapan çeşitli bilim adanlarının görüşlerini kısaca özetler ve: "Köroğlu dairesi, Kuzey Azerbaycan'dan Kafkasya'daki diğer toplumlar, yani herhangi bir Türk lehçesini konuşmayan Kafkasya'daki Gürcüler ve Ermeniler gibi toplumlar arasında da yayılmıştır. Anlatıma, oradan Kırmızı Tatarları, Tobol Tatarları ve Karayimlere yayılmıştır."

Chodsko tarçından İngilizce'ye çevrilen Güney Azerbaycan versiyerimunda ise, Köroğlu bir Türkmen'dir ve bu durumun bu versiyon üzerinde muhtemelen bir Türkmen etkisi gösterdiğini söyleyebiliriz. Türkmen versiyer-

⁴⁹ Fikret Türkmen, a.g.n. ss. 18-19.

⁵⁰ Dursun Yıldırım, "Köroğlu Destanı'nın Orta Asya Anlatımları," Köroğlu Semineri Bildirileri, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayını, 1983, ss. 103-114.

⁵¹ Dursun Yıldırım, a.g.n. s. 113.

⁵² Reichl, a.g.e. ss. 344-365.

nu, dairenin değişmesinde ve doğuya doğru yayılmasında kesin bir merkezi role sahiptir.

Doğu versiyonlarının çoğu, kahramanın babasının kör edilmesi motifine yer verseler de, kahramanın bir mezarda doğması, bütün doğu versiyonlarının karakteristiğidir. Daire değişik yollar izleyerek Türkmenlerden çeşitli toplumlara ulaşmıştır. Daha önce kaydedildiği üzere, Stavropol Türkmenleri (Kafkasya'nın kuzeyinde) arasında şu anda mevcut olan Köroğlu/Göroğlu versiyonu, Kazak versiyonuna benzerdir. Bu Türkmenlerin bir kısmı, 17. yüzyılda Mangışlak eyaletinin Mankıstav bölgesine kaçan Türkmenlerdir. Kazak destançılar, daireyi bu Türkmenlerden öğrenmiş gibi görünmektedir.

Diğer taraftan, Karakalpaklar ve Harezmi Özbekleri, Harezmi kavgasının da çok yakın ilişkisi içinde yaşadıkları Türkmenlerden etkilennmişlerdir. Örneğin İslam Şair, Göroğlu dairesinden Hırmıan Dalı kolunu Buhara yöresinde ki bir Türkmen destancısından öğrenmiştir. Daire, Özbeklerden Uygurlara ve aynı zamanda Buhara Araplarına ve Taciklere doğru seyahat etmiştir. Destanın yayılması sırasında meydana gelen değişiklikler, sadece olay örgüsünün, bir eşkıya ve aşkıtan, Orta Asya'da bir padişaha dönmüş kahramanın çevresinde anlatılmasıyla sınırlı kalmayıp, aynı zamanda, anlatmanın kalıp ve çerçevesi bakımından da değişimine kadar uzamıştır.⁵³

Prof. Dr. Karl Reichl'in konuyla ilgili değerlendirmesine anlatıcıları dahil etmesi oldukça önemlidir ve sorunun çözümünde önemli ipuçları sunmaktadır. Hangi anlatıcıların, hangi alanlarda etkili ve dil sınırlarını aşabilecek nitelikte olduğunu tespit etmiş olan bu araştırmacı, Köroğlu anlatmalarının yayılmasında etkili olan yolları belirleme ve tarihi olaylara gönderme yapmada da oldukça önemli bilgiler sunmuştur. Ancak, anlatmaların çıkış noktasını Azerbaycan ve Anadolu olarak benimsemek noktasındaki düşüncesi açıklığa kavuşmamış görünmektedir. Bu noktada, daha önceden yapılmış araştırmaları aynen benimsemiş görünmektedir ki, bunu anlamak mümkün değildir.

"Köroğlu'nun Kimliği ve Anlatmaların Ortaya Çıkışı Hakkında Tartışmalar" başlıklı bu bölümde, görüşlerini ele aldığımız araştırmacıları iki grupta toplamak ve genel bir değerlendirme yapmak mümkündür. Köroğlu'nun ortaya çıkışı ve kimliği hakkındaki görüşlerini ele aldığımız birinci grupta yer alan M. Fuad Köprülü, Zeki Velidi Togan, Ziya Gökalp, M. Fahrettin Kırzioğlu, Evvelbek Konrabbayev, Dursun Yıldırım ve Fikret Türkmen'e göre, Köroğlu Orta Asya'da ortaya çıkmış oldukça eski ve temelen Türk boylarının tam olarak gruplara ayrılmasından önceki bir dö-

nemde yaşamış eski bir Oğuz-Türkmen kahramanıdır. Bu kahramana ait hatıralar 16.-17. yüzyıllardaki olaylarda tekrar hatırlanmış ve özellikle Anadolu ve Azerbaycan sahaslarında yaşanan olayların kahramanı gibi gösterilerek Türk sözlü destan geleneğinde yaşatılmaya devam etmiştir.

Bu görüşler üzerinde sonuç değerlendirmesine geçmeden, konuyla ilgili ikinci grup araştırmacıların görüşlerini genel olarak değerlendirmenin daha yararlı olacağını sanıyorum. İkinci gruptaki araştırmacıların görüşlerine yer verdikten sonra, bu birinci gruptaki araştırmacıların görüşlerine tekrar dönebiliriz.

Yukarıdaki araştırmacıardan Pertev Naili Boratav, V. M. Jirmunskiy, B. A. Karriyev gibi araştırmacılara göre Köroğlu, 16.-17. yüzyıllarda Anadolu ve Azerbaycan sahasında yaşamış altı sınıftan bir kişi olup, halkın ideallerinin sözcüsü olmuş ve bu doğrultuda "ütopik Çamlıbel ülkesinin ideal lideri ve zenginlerin düşmanı" olarak "yönelilen sınıfın" öncüsü olmuştur. Bu özellikler etrafında ortaya çıkan Köroğlu hakkındaki anlatımlar Anadolu ve Azerbaycan'dan Orta Asya'ya ve diğer Türk boylarına ve de hem Orta Asya'da hem de Orta Doğu ve Kafkaslarda Türklerle komşu olarak yaşayan diğer toplumlara yayılmıştır.

"Bati Versiyonu" olarak adlandırılan ve "Kör bir adamın oğlunun çeşitli maceralarını anlatan" Anadolu ve Azerbaycan anlatımlarına karşılık, "Doğu versiyonu" olarak adlandırılan ve "mezarda (gır'ada) doğan kahramanın maceralarını anlatan" Orta Asya anlatımlarında Köroğlu bir millî kahraman, bir millî lider ve olağanüstü özelliklere sahip bir insandır.

Köroğlu'nun Anadolu ve Azerbaycan'da yaşadığını savunan araştırmacılara göre, Doğu versiyonlarındaki olağanüstülük özellikleri, Orta Asya destan geleneklerinin abartma ve ekleme yapma özellikleriyle ilgili olmalıdır. Bu fikri savunan bilim adamlarının görüşleri her şeyden önce "metin merkezli" ve "tarihi" bakış açısıyla konuya yaklaşmaktadır. Özellikle Anadolu ve Azerbaycan sahası sözlü geleneklerinden derlenen metinlerin incelenmesi ve Pertev Naili Boratav tarafından Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Arşivlerinde bulunan 1580 tarihli bir fermanda Bolu yöresinde yaşamış Köroğlu adında bir eşkıyanın yapıtlarının anlatılması ve tutuklanmasının istenmesi ile Köroğlu anlatımlarındaki çeşitli olaylar ve Celali hareketleri arasındaki paralellikler bu araştırmacıların Köroğlu'nu 16.-17. yüzyıllarda yaşamış bir kişi olarak kabul etmeye sevk etmiş ve anlatımların da 16.-17. yüzyıllarda yaşamış olaylardan çekirdeğini aldığına üddin etmeye yönelmiştir.

Köroğlu anlatımlarının Anadolu ve Azerbaycan sahasında anlatılan bazı kolları için bu fikirler geçerli olabilir. Yeni bazı kolların oluşması ve gelişmesi için Celali isyanlarının yarattığı ortam, uygun bir ortam kabul edile-

⁵³ Reichl, a.g.e. s. 359.

bilir. Ancak, Anadolu sahasındaki bütün kollar için bile Celali isyanlarının temel oluşturdüğünü söylemek imkansızdır. Örneğin "Köroğlu'nun Medaîhin Seferi" adlı anlatıma, Celali isyanlarından çok önce, Basra Körfezi'ne dökülen Tütk akınlarından kaynağını almış olabilir. Yine "Köroğlu'nun Rusya Seferi" veya "Oluk Kolu" anlatımları Osmanlı-Rus Savaşlarından kaynaklanmış olabileceği gibi, "Silsire Kolu" veya "Köroğlu'nun Kırat'ın Keloğlu Tarafından Kacırılması Kolu" da ünlü Silistre kuşatması ile ilgili olmalıdır. Burada şunu ifade etmek istiyoruz, Köroğlu'nun, Celali isyanları döneminde ortaya çıkışının kabul edilmesi bir tarafta, Köroğlu'nun Anadolu ve Azerbaycan sahasında anlatılan her kolu ve epizodu için farklı tarihsel olayları ele almak söz konusu olabilir. Bu noktada asıl önemli olan ise, anlatıların kim olduğu ve konuyu nasıl ve neden Köroğlu ile ilgili kıldıklarıdır. Her anlatımın derlendiği anlatıcı ile ilgili sorunlar çözülebilirse, metinlerin hangi tarihsel olaylarla paralellik arz ettiklerinin nedenleri daha doğru bir şekilde çözüme kavuşturulabilir.

Burada Köroğlu'nun adı ve Celali isyanlarına tekrar dönerek, üstünde durulması gereken birkaç noktayı daha açıklayalım.

Bunlardan ilki "gözlere mil çekerek kör etmek" motifidir. Türk Dünya-sı'ndaki çeşitli anlatımlar içinde bu yapıyı içeren anlatımlar sadece Anadolu ve Azerbaycan sahasında bulunan Köroğlu anlatımlarıdır. Köroğlu'nun Doğu versiyonlarından Türkmen ve Kazak versiyonlarında da bu yapı bulunmakla birlikte, gözlerin kör edilmesi, mezarda doğum motifinden sonra yer almaktadır. Başka bir Türk destanında bu şekilde gözleri kör edilerek cezalandırılmasına bugüne kadar rastlanmadığımızı da belirtelim. Türk kültüründe bu tür bir cezalandırma uygulamasıyla ilgili yeterli belgeye ulaşmadık. Ancak, Kafkasya'nın eski yöneticileri ve Bizans (Doğu Roma) yönetiminin uyguladığı önemli cezalandırma yöntemlerinden birinin "gözü oynamak" veya "gözü kızgın demirle kör etmek" olduğu Bizans tarihi ile ilgilenen araştırmacıların bulguları arasındadır.⁵⁴ Buradan hareketle, Köroğlu'nun babası olarak tanıtılan Deli Yusuf veya Rusen Baba'nın bu cezaya çarptırılması ve oğlunun da onun kör olmasından dolayı "Köroğlu" adını alması, Türklerin Kafkasya ve Anadolu'yu yurt edimeleri sırasında öğrendikleri yeni bir uygulama ile ilgili hale gelir ki, bu da eski bir adın, yani "Guroğlu"nun "Köroğlu" ile yer değiştirmesi sonucunu doğurmuş olabilir.

İkinci ve daha önemli olan husus ise, Celali isyanlarıdır. Celali isyanları iyi bir şekilde incelenirse görülecektir ki, bu hareketin önderi olan başta "Bazoklu Celal" olmak üzere "Karvazıcı Abdülhalim", yine Suriye'de isyan

eden "Canbuladoğlu", Harput civarında isyan eden "Tavil" ve Ankara yöresinde isyan eden "Kalenderoğlu Mehmed" gibi isimler destan kahramanları olarak anılmayı daha çok hak etmektedirler. Bu Celali liderleri dururken, acaba neden Köroğlu adında, Bolu yöresinde yaşamış daha alt sıradan bir Celali isyancısı etrafında bir destan dairesi oluşturulmuş? Anadolu ve Azerbaycan sahasında bilinen ve anlatılan diğer pek çok destan ve hikâye, olayları yaşamış olması kuşkuyla muhtemel önemli kahramanlar etrafında oluşturulurken, Köroğlu neden sıradan bir kişi olarak bu kadar çok anlatılmanın kahramanı kabul edilmiştir? Acaba daha eskiden kahramanlıkları ve kendi toplumunun çıkarları ve ideallerini koruyan bir kahraman Köroğlu vardı ve bu kahramanın yaşadığı eski olayları, yeni yaşananlar eklenerek, kahramanımızın bu yeni dönem ve çevrede yeniden yapılandırılan bir hayat hikâyesi ve onun etrafında oluşturulan yeni anlatımlar bütünü bu iş için uygun olduğu için mi? Bu ikinci ihtimal daha olası görünmektedir.

Yine M. Fuad Köprülü'nün tespitlerine göre, 16. yüzyılda yaşamış ve Osmanlı ordusunun İran Seferi'ne katılan askerlerini ve özellikle de Özdemiroğlu Osman Paşa'yı öven ve 16. yüzyıl halk şairlerinden kabul edilen bir Ordu şairi Köroğlu daha bulunmaktadırlar.⁵⁵ Bolu yöresinde yaşadığı kabul edilen "Celali Köroğlu" ile "Ordu Şairi Köroğlu"nun aynı kişiler olup, olmadıkları konusunda çeşitli spekülasyonlar yapılmıştır. Ancak bu ikisinin aynı olması biraz zor bir ihtimal gibi görünmektedir. Ancak, bu ordu şairi Köroğlu ile, destan kahramanı Köroğlu arasındaki ilişki üzerinde de durulmalıdır.

Köroğlu anlatımlarında geçen şiir kısımlar, bu anlatımların yaratıcıları tarafından düzenlenmiş olmalı ve şiirlerin mahlas kısmında ise "Köroğlu" mahlası kullanılmış olmalıdır. Bu şiirlerin bir kısmı da 16. yüzyılda yaşamış olan Ordu şairi Köroğlu'na ve hatta aynı mahlası kullanan daha başka şairlere ait olabilir. Çeşitli anlatıcılar bu şiirleri de özellikle Anadolu ve Azerbaycan sahasına ait anlatımlar içine dahil etmiş olabilirler.

Köroğlu'nu 16-17. yüzyılda yaşamış bir Celali olarak kabul edeceğimiz sonuç nedir? Böylesi bir kabul, her şeyden önce Köroğlu etrafında teşekkül etmiş anlatımların da bu yüzyıllar ve sonrasında oluştuğu fikrini kabul etmeyi gerektirmektedir. Bu ikinci fikri kabul etmek Köroğlu anlatımlarının türü konusundaki görüşleri de doğal olarak etkileyecektir. Çünkü, Anadolu ve Azerbaycan sahaslarında 16. yüzyıl epik veya destan geleneğinden, romantik yaratımlara, yani hikâye geleneğine geçişten bir dönüm veya

⁵⁴ Bu konuda Romanos Diogenes (Roman Diyojen)'in gözlerine mil çekilerek kör edilmesi olubukça yaygın olarak bilinen bir örnektir. Bk. Georg Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, (çeviren: Fikret İslim, Ankara: TTK Basımevi, 1991, s. 319).

⁵⁵ M. Fuad Köprülü, *Türk Söz Şairleri*, Ankara: Güven Basımevi, 1962, ss. 61-62, 91-104. Bu konu hakkında daha yeni araştırmalar için bk. Şahin İkiçin, "Söz Şairlerinin Köroğlu Hikâyesinde," *Türk Kültürü Dergisi*, S. 115, 1972, ss. 30-34; Salim Sabıroğlu, "17. Yüzyıl Aşık Edebiyatı Üzerine Notlar:12. Köroğlu (Kuroğlu)," *Türk Dili Dergisi*, S. 511, 1994, ss. 65-73.

hikâye geleneğinin ürünlerini vermeye başladığı bir dönem olarak kabul edilmektedir. Bu tam olarak doğru mudur, değil midir tartışılabilir, ancak Pertev Naili Boratav ve onu izleyen pek çok bilim adamına göre, 16. yüzyıl özellikle Anadolu sahası içinde hikâyelerin yayılmasına başladığı dönemdir.

Bize göre, Köroğlu anlatımları 16.-17. yüzyıllarda yaşanan Cellaî isyanlarının yarattığı siyasal, sosyal ve ekonomik şartlar altında bir değişime uğramış ve bu yüzyıllarda yeni geleneksel ortamını oluşturmaya başlamış “hikâyecî-aşık tarzı” yeni ürünler vermeye başlayınca, bu yeni ürünleri veya yenilenen ürünlerin arasına hem Azerbaycan ve hem de Anadolu sahasında Köroğlu anlatımları da dahil edilmiştir.

Köprülü’nün de belirttiği gibi, Türk halk hikâyeleri üç temel kaynağa dayanmakta ve bunlar arasında sayılan “*Türk destan geleneğinde yaratılmış anlatımlar*” önemli bir yer tutmaktadır. Köroğlu anlatımlarının da “hikâyecî-aşık geleneği” tarafından kullanan Türk kaynaklı anlatımlardan biri olması kuvvetle muhtemeldir. Bu noktada Prof. Dr. Fikret Türkmen tarafından da vurgulanan, Axel Olrik tarafından ortaya atılmış olan “*epik kahramanlar*”a göre, “*eselden bilinen meşhur bir kahramana yeni yaşanan olayların uyarlanması*”⁵⁶ kanunu, 16.-17. yüzyıllarda yaşanan olayların eski bir Türk (Oğuz-Türkmen) kahramanı olan Köroğlu için de uygulanmış ve Anadolu ve Azerbaycan sahasında yeni bir Köroğlu karakteri ve onun etrafında oluşturulan Köroğlu anlatımları yaratılmış olabilir. Zaten Anadolu ve Azerbaycan sahası sözlü geleneklerinde yaratılmış ve halen yaratılmakta olan ve bu sözlü geleneklerde anlatılmaya ve yenilenmeye devam eden ve de “kol” adını alan Köroğlu anlatımlarının farklı dönemlerin tarihsel olayları ile paralellik göstermesi de bu tezimizi güçlendirmektedir.

Bu noktada; Z. Velidî Togan, M. Fuad Köprülü ve Ziya Gökalp gibi birinci gruptaki araştırmacıların görüşlerine geri dönebiliriz. Bu araştırmacılar Köroğlu’nun Orta Asya’da yaşamış olduğunu ve destanın da muhtemelen Orta Asya Türk boyları arasında doğmuş ve oradan batıya doğru yayılmış olabileceğini, çeşitli tarihi olaylarla ilgili kanıtlar göstererek iddia etmektedirler.

Biz de, Togan, Köprülü, Gökalp, Kırzioğlu, Türkmen ve Yıldırım’ın görüşlerine kanıldığımızı belirtelim. Konuyla ilgili bakış açımızın tarihçi ve metin merkezli olmaktan çok, anlatıcı-dinleyici olgusunu ele alan “*bağlam merkezli*” bir yaklaşım olduğunu da belirtelim. Köroğlu’nun Orta Asya kaynaklı olduğunu düşünmemize temel oluşturan noktaları da şu şekilde özetleyebiliriz.

Köroğlu’nun “*Doğu*” (Orta Asya) ve “*Batı*” (Yakın Doğu) versiyonları karşılaştırıldığında ve bu karşılaştırma sırasında diğer Türk destanları da göz önüne alındığında, Köroğlu’nun doğumu ve çocukluğu yapısı ve buna bağlı motiflerin Türkmen, Özbek, Karakalpak, Kazak, Uygur ve Tacik anlatımlarında bulunmasına rağmen, Azerbaycan, Anadolu ve diğer “Batı” anlatımlarında bu kısmın bulunmadığı görülmüş. Oysa ki, diğer bazı Türk destanları; örneğin Oğuz Kağan, Manas, Alpamış gibi destanlarda da “*Kahramanın Doğumu*” yapısının bulunduğu ve bu yapının Türk destan anlatıma geleneğinin “*ışık*” unsurlarından biri olduğu anlaşılmıştır.⁵⁷ Bu yapının Köroğlu’nun “*Doğu*” versiyonlarında bulunması, Jimunskiy’in iddia ettiği gibi, Orta Asya Türk destan anlatıma geleneğinin “*faneci ve abartmayı seven*” bir gelenek olmasından dolayı değil, Türk sözlü destan anlatıma geleneğinde var olan bir unsuru Köroğlu’nda da yaratmış olmasından kaynaklanmaktadır. Bu noktada sorulması gereken soru ise, Azerbaycan ve Anadolu sahasındaki anlatımların bu yapıyı içermemelerinin nedeni nedir? Bunun çeşitli nedenleri olabilir. Ancak, bu noktada Anadolu ve Azerbaycan “*hikâyecî-aşık tarzı*”nın İslamiyet etkisi altında 12. yüzyıldan sonra bu iki bölgede oluşmaya başladığı kabul edilecek olursa mantıklı bir cevap vermek mümkün değildir. İslamiyet etkisinde ve daha çok dinî hüviyeti bulunan kahramanların, örneğin Batal Gazi, Danişmend Gazi ve Satuk Buğra Han gibi kahramanların din uğruna yaptıkları savaşları yazılı ve sözlü kaynaklardan öğrenen ve şiirlerinin konularını daha çok “*dinî-tasavvufî*” konulardaki şiirlerden etkilenerek daha sonraları besleri konulara yönelen “*hikâyecî-aşık*” geleneği, olağanüstü bir takım unsurları dinleyici çevresinin isteklerine bağlı kalarak Anadolu ve Azerbaycan sahasındaki olaylarla ilişkilî hale getirip, kahramanın doğumu yapısını ortadan kaldırmayı gerçekleştirmiş olabilir. Ancak, bu durumda da hala kahramanın adının “*Gur*” olması ve bunun da aynı olağanüstülük yapısını ifade etmesi sorunu durmaktadır.

Bu ikinci sorunu halletmenin yolu da, ikinci bir yapının “*kahramanın ortaya çıkışı*” yapısına eklenmesi veya bu yapının yeniden oluşturulması suretiyle çözülmüştür. Daha önce de değindiğimiz gibi, Kafkasya kavimleri ve Bizans veya Doğu Roma yönetimleri tarafından uygulanan cezalardan biri de “*Gözlere mil çekerek kişiyi kötürüm etme*”dir. “*Romen Diyojen*” gibi tarihi kişilere bile uygulanmış olan “*kör etme*” uygulaması gibi, bir cezalandırma yöntemini bölgeye göç etme dönemlerinden itibaren öğrenen Anadolu ve Azerbaycan’daki Köroğlu anlatıcıları tarafından Köroğlu Destanı’na uyarlanmış ve böylece “*kahramanın ortaya çıkışı*” yapısı yeni bir içerik kazanmıştır. Köroğlu’nun ortaya çıkışı kolundaki olağanüstülük bu şekilde değiştirilip, “*realleştirilmiş*” ve aynı zamanda “*yerelleştirilmiş*” ve diğer

⁵⁶ Axel Olrik, “*Epic Laws of Folk Narratives*”, *The Study of Folklore*, Edited by Alan Dundes, New York: Prentice Hall, 1965, ss. 129-141.

⁵⁷ Bu konuda daha ayrıntılı bir inceleme için bk. Metin Ekici, a.g.m. ss. 16-26.

tarafının da her dönem için geçerli olabilecek "inikam için yeterli neden" olgusu da farklı bir biçimde, yeniden oluşturulmuştur.

Köröğlu'nun Orta Asya kaynaklı bir destan kahramanı olduğu ve onun bir "bey", "han soyundan" gelmesi ve kendisinin de bir bey olup, olmamasıyla da ilgilidir. Hemen hemen bütün versiyonlarda Köröğlu'nun bir "Türkmen beyi"nin soyundan geldiği belirtilmektedir. Genel olarak Türk destanları incelendiğinde de destan kahramanlarının bir han veya bey soyundan geldikleri ve kendi boylarının daha iyi yaşamaları için "dış düşmanlarla" ve kendi ülkelerini istila etmek isteyenlerle mücadele eden ve bunda da başarılı olan kişiler oldukları görülmektedir. Zaten destanların yaratılmasının temel nedeni olarak bu tür bir mücadele ve bu mücadeleden başarı ile çıkan kahramanın durumunu ölümsüzleştirme kaygısı vardır.

Orta Asya versiyonları incelendiğinde Köröğlu'nun bir Türkmen beyinin soyundan geldiği ve ülkesi işgal edildiğinde, kahramanın da kendi boyunu bu durumdan bir takım olağanüstülüklerden de yararlanarak kurtarışı anlatılır. Bu duruma göre Köröğlu'nun Orta Asya versiyonları, genel olarak destan türünün özelliklerine, özel olarak Türk destan yapısı ve anlatma geleneklerine uygunluk gösterir.

Bu noktada tarihsel bir gönderme yapmak gerekli değildir. Ancak, Türk boylarının batıya doğru göçleri sırasında özellikle Aral Gölü ile Hazar Denizi bölgesinde bulunan Türkmenlerin, İranlılar ve kuzey komşularıyla olan mücadeleleri ve Hazar Denizi'nin güney ve batı kıyılarında Azerbaycan ve Anadolu'ya göçleri sırasındaki olayları referans almak doğru olabilir. Bu dönemde de Köröğlu ve ailesinin bir "Uç Beyi" olarak görev yaptığını ve sınırda yaşanan olayların, kahramanımızın destanda yansıtılan olayların bir başlangıç noktasını oluşturduğunu söylemek mümkündür.

Azerbaycan ve Anadolu sathası mehinlerine bakıldığında ise, Köröğlu'nun ailesi ve onun sonraki hayatında ulaşmak istediği sosyal sınıfa ilgili bilgiler, çeşitliklerle doludur. Her şeyden önce, Anadolu ve Azerbaycan sahalarına ait anlatılarda Köröğlu bir "seydi" veya "ar bakıcı"nın oğludur. Bir beyin yanında çalışan Köröğlu'nun babası haksız bir şekilde "kör edilmiş" ve Köröğlu inikam almak için "Çamlıbel'e" yerleşir. Bundan sonra Köröğlu, anlatılarda göre, yerel yöneticiler, Osmanlı Beyleri ve İran Şahları ile mücadele eder. Ancak, Köröğlu'nun evlendiği ve keleşlerini evlendirdiği kızlar ise, yine bu beylerin kızlarıdır. Burada her ne kadar bir fanteziden söz etmek mümkünse de, aslında yalın anlatılan, Köröğlu ve keleşlerinin bu evlilikler yoluyla yönetici sınıfa yakın olmaları, eşleri vasıtasıyla sınıf ve statü değişimeleridir. Özellikle Osmanlı yönetiminde bu tür akrabalıklar ve bunlar vasıtasıyla statü değişimi olan pek çok örnek bulmak mümkündür.

Ancak, bütün bu ilişkiler ve bunlar sayesinde elde edilen sonuçların anlatıcı ve dinleyici bağlamında yaratılmış olgular olduğunu, zenginlik ve sosyal statüde üstünlük olgularının da hem bu anlatıların anlatıcılarının ve hem de dinleyicilerinin arzuları olduğunu ve bu nedenle de Köröğlu ve keleşlerinin başka Osmanlı sarayından olmak üzere, çeşitli padişahlar ve yöneticilerin yakınlarıyla evlendiklerini ve böylece yönetilen grubun rüyalarını süsleyen bir durumun, Köröğlu tarafından gerçekleştirildiğini belirtmek gerekir. Bu durum aynı zamanda, Çamlıbel'de beyliğini ilan eden ve çeşitli mehinlerde Osmanlı padişahı tarafından bu yerin idarecisi ve vergi toplama konusunda yetkilisi olarak kabul edilmiş olan Köröğlu'nun yönetici olma özelliğini de resimlemektedir. Her ne olursa olsun, Orta Asya versiyonlarında zaten bir bey veya yönetici alıdeden gelen Köröğlu ile Anadolu ve Azerbaycan sahalarındaki anlatılarda, sonradan bu statüyü kazanan Köröğlu'nun konumları aynı değildir.

Bir başka nokta ise anlatıların yapısıyla ilgilidir. Köröğlu anlatılarının Orta Asya versiyonlarında da ilk koldan sonra çeşitli aşk maceraları yaşamakta ve Köröğlu peri kızları da dahil olmak üzere çeşitli evlilik ve aşk maceraları yaşamaktadır. Bu kısımlarda da Orta Asya'daki Türk destan anlatımları ve dinleyicilerinin fantezileri olduğu açıktır. Ancak bütün olaylar ilk kolda sağlam bir şekilde bağlandı ve kahramanımızın çeşitli olaylar yaşamış olması söz konusu olduğu için "eklektik" bir yapı olarak göze karşımaz.

Diğer taraftan Anadolu ve Azerbaycan sahalarında anlatılan maceralar birbirinin tekrarı ve farklı anlatımların çeşitli epizotları gelişimeleri sonucu farklı kollar meydana getirilmiş havası vermek ve bazı kollar ise tamamen sonradan "Köröğlu Dairesi"ne eklenmiş görülmektedir.

Sonuç olarak sınırları söyleyebiliriz; Köröğlu muhtemelen Türklerin Batı'ya ilk göçleri döneminde bir "Uç Beyi" veya "bir beyin oğlu" olarak yaşamış ve onun yaşadığı maceralar da yine aynı dönemde anlatılmaya başlanarak belli bir temel veya "tabaka" bu dönemde oluşmuştur. Ancak Türk boylarının batıya doğru göçleri ve özellikle Oğuz-Türkmen gruplarının hem batıya göçleri ve hem de Orta Asya'daki diğer Türk boylarıyla ilişkileri sonucu, Köröğlu anlatımları Türk sözlü geleneğinde sürekli bir gelişme ve değişime ve de genişleme kaydetmiştir. Bu gelişme, genişleme ve değişime sırasında da anlatıcılar tarafından büyük ölçüde "yeterleştirilme" olgusuyla karşı karşıya kalmıştır. Bu "yeniden yapılandırma", bu anlatımların sürekliliğini ve her zaman dinleyici bulma şansını artırtırken, anlatımların birbirinden farklı üç ana versiyona ayrılmasına da yol açmıştır. "Doğu Versiyonları" ilk kolda destanın eski şekline daha bağlı kalırken, "Batı Versiyonları" kendisi yeni bölgelelerdeki yeni olayları destana sokan anlatıcılarla ilk kolda bile

ciddi bir farklılığa ulaşmış ve bunun sonucunda Anadolu ve Azerbaycan sahalarıyla, bunlara komşu toplumlarda Köroğlu karakteri oldukça farklılaşmış ve Köroğlu Destanı Anadolu ve Azerbaycan sahalarında tür bakımından da değişime uğrayarak “*hikâye*” türüne yaklaşan yeni bir çizgiye ulaştırılmıştır.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

DOĞU VE BATI VERSİYONLARINDA KÖROĞLU'NUN İLK KOL ANLATIMLARININ KARŞILAŞTIRILMASI

Bu bölümde Köroğlu'nun “Doğu” versiyonlarını oluşturan dört Türk boyuna ait; Türkmen, Kazak, Özbek ve Uygur Köroğlu anlatımlarıyla, “Batı” versiyonlarını oluşturan iki Türk boyuna ait; Azerbaycan ve Türkiye Türkleri, Köroğlu anlatımlarının “Köroğlu'nun (Kahraman) Ortaya Çıkışı” veya “İlk Kol” adıyla bilinen anlatımların “olay örgüsüne” dayalı, yapı bakımından bir karşılaştırması yapılacaktır. Bu karşılaştırma sayesinde, versiyonlar arasındaki benzer ve farklı yönler ortaya konulacaktır.

Giriş kısmında da bahsedildiği gibi, gerek Türk halk hikâyeleri ve Türk destanları üzerinde, Türkiye’de uygulanan yapı incelemelerinden, gerekse başka ülkelerdeki yapı incelemelerinden faydalanarak, Köroğlu anlatımlarının “ilk kolu”, kahramanın ortaya çıkışından, bir kahraman olarak halk tarafından tanınmasına kadar devam eden olayları konu alır ve bu olaylar belli bölümlere ayrılarak incelenebilir.

Böyle bir karşılaştırmada sadece Köroğlu'nun ilk kısmını veya kolunu esas almamızın sebebi ise; Köroğlu'nun doğu ve batı versiyonları arasındaki en fazla benzer ve farklı noktanın bu kısımda bulunması ve kahramanın yaşadığı olayların anlatıldığı daha sonraki kolların da bu ilk kısmın üzerine binâ edilmiş olmasından kaynaklanmıştır.

Bu kısımda Köroğlu'nun doğu ve batı versiyonlarını oluşturan Türk boylarına ait, yukarıda metin özellikleri ve anlatıcıları hakkında kısaca bilgi verilen “Köroğlu'nun Ortaya Çıkışı” veya “İlk Kol” adıyla bilinen anlatımlar yapı bakımından karşılaştırılacaktır.

Köroğlu'nun doğu ve batı versiyonlarını oluşturan anlatımlar arasında tam bir örtüşme söz konusu olmayıp, aksine doğu versiyonlarının kendi aralarındaki bazı ortak yönler ve batı versiyonları arasında da ortak noktalar vardır. Doğu versiyonlarında bulunan bazı temel epizotlar batı versiyonlarında mevcut değildir. Bütün bu farklılıkları göz önüne alarak “Giriş” kısmında da belirtildiği gibi eldeki metinleri şu başlıklar altında karşılaştırılmaları planlanmıştır;

1. Köroğlu'nun Ailesinin Tanıtımı.
2. Köroğlu'nun Olağanüstü Doğumu.
3. Köroğlu'nun Olağanüstü Bir Şekilde Büyümesi.
4. Köroğlu'nun Babasının (Dedesinin) Kötü Edilmesi.
5. Köroğlu'nun Olağanüstü Bir Ala Sahip Olması.